

KAPEL VOL INTENTIES

"Hoe kan een ingreep toegevoegd worden aan een kapel waardoor bezoekers hun intenties en gebeden op een gepaste wijze kunnen achterlaten?"

Shana SCHOUTEDEN
Promotor: Prof. dr. Koenraad VAN CLEEMPOEL
Ontwerpbegeleider: Prof. arch.int.arch. Vittorio SIMONI
Master in Interieurarchitectuur - Herbestemming
Faculteit Architectuur en Kunst
Universiteit Hasselt
2017-2018

Dankwoord

Graag wil ik iedereen bedanken die mij geholpen heeft met het afwerken van mijn masterscriptie.

Als eerste wil ik graag mijn promotor, Koenraad Van Cleempoel bedanken voor de tijd die hij gemaakt heeft om mijn masterscriptie tot een goed eind te brengen. De begeleidingen die hier uit volgden, hebben mij richtlijnen gegeven om de juiste kwaliteiten te kunnen terugbrengen in deze scriptie. Hierbij wil ik ook Marijn van de Weijer bedanken om samen met Koenraad een passende bagage mee te geven in het seminarie genius loci.

Als tweede wil ik mijn studio-begeleider Vittorio Simoni bedanken voor de ontwikkeling van mijn ontwerp. Met zijn jarenlange ervaring en behulpzaam advies kon ik met een goede start aan mijn masterproject beginnen.

Voor het fotomateriaal en de extra informatie van Kapel 18 heb ik beroep kunnen doen op Wim Cuppens, Jori Hillen en Anna Moors. Ook een oprechte dank aan Jan Verjans voor het toevertrouwen van de sleutel zodat ik ook de verdoken kamertjes in de kapel kon ontdekken.

Vervolgens wil ik de mensen bedanken die mij geholpen hebben om mijn thesis met zo met min mogelijk typ- en schrijffouten af te leveren: mijn ouders, Simon en Elly.

Als laatste en zeker niet als minste ben ik niet alleen mijn ouders en Simon dankbaar, maar ook mijn vrienden. Zij stonden steeds klaar om op mijn vragen te antwoorden en mij verder te helpen wanneer het even minder ging. Zij waren een echte steun doorheen al die studie jaren!

Abstract

In mijn scriptie ga ik een herbestemmingsonderzoek doen van een ouder gebouw om zo te komen tot een concept wat hier mee hand in hand gaat. Als gebouw heb ik gekozen voor een unieke kapel. Het doel hiervan is het ontdekken van de bestaande kwaliteiten van een plaats en deze op een gepaste wijze meenemen naar een nieuw ontwerp. Dit onderzoek zal daarom eerst een uitgebreide en historische studie zijn over de locatie zelf en de mogelijke nieuwe oplossingen. Deze probleemstelling heeft geleid tot de onderzoeksvraag:

"Hoe kan een ingreep toegevoegd worden aan een kapel waardoor bezoekers hun intenties en gebeden op een gepaste wijze kunnen achterlaten?"

In mijn eerste hoofdstuk zal ik een uitgebreid historische analyse verrichten naar de specifiek uitgekozen kapel, namelijk Kapel 18 gelegen in Bocholt. Hierbij ga ik kijken naar het ontstaan van de kapel en hoe zij in de loop der jaren geëvolueerd is tot wat ze nu is. In mijn tweede hoofdstuk ga ik dit historisch onderzoek uitbreiden naar een grondig onderzoek van de omgeving van de kapel. Deze eerste twee hoofdstukken kunnen elementen blootleggen die nuttig zijn voor een nieuw concept in de kapel. In een derde hoofdstuk maak ik gebruik van welbepaalde begrippen, uit een tekst van Iris Brook, om de kwaliteit te beschrijven van deze bijzondere kapel en haar omgeving. Deze begrippen vertellen iets over de genius loci van de plek, die deze locatie zo uniek maakt. Voordat ik aan een geslaagd ontwerp kan beginnen, zal ik enkele inspirerende voorbeelden bestuderen die zouden kunnen leiden tot een beter ontwerp. Vervolgens zal ik uit de verkregen informatie een concept

uitwerken die in één lijn ligt met het huidige gebruik van de kapel. Een uitgebreid onderzoek over de invloed van de natuur op de gemoedstoestand zal een belangrijke factor zijn. Tenslotte licht ik mijn ontwerp kort toe.

Het uitgebreide onderzoek van dit bouwkundig erfgoed heeft bepaalde kwaliteiten naar bovengebracht en zodoende wil ik die zeker meenemen naar het nieuwe concept. Dat concept en bijgevolg ook het nieuwe ontwerp dat hier uit zal volgen, biedt een antwoord op de eerder gegeven onderzoeksvraag.

Inhoudstabel

Dankwoord			
Abstract			
Inhoudstabel			
Introductie	1		
1_Kapel van Onze-Lieve-Vrouw van alle Nood	3		
1_1 Oude kapel	3		
1_2 Nieuwe kapel	4		
1_3 Oude kapel versus nieuwe kapel	8		
1_4 Lindebomen	10		
2_Omgeving van de kapel	14		
2_1 Rutjensboerderij	14		
2_2 Zuid-Willemsvaart	14		
2_3 Baileybrug	16		
2_4 Sluis 18	16		
2_5 Fiets- en wandelroutes	16		
3_Genius Loci van de kapel	18		
3_1 Narrative	18		
3_2 Character	18		
3_3 Local Distinctiveness	20		
3_4 Pantheism	22		
4_Conceptonderzoek			23
4_1 Belang natuur bij troost			23
4_1_1 Natuur en begraafplaatsen			25
4_1_2 Gedenk en urnenbossen			25
4_2 Inspirerende voorbeelden			31
4_2_1 Klaagmuur			31
4_2_2 Skogskyrkogården			32
4_2_3 Hortus Conclusus			35
5_Conclusie			39
6_Ontwerp			41
7_Referenties			51
8_Afbeeldingen			55

Introductie

Hoewel we meer en meer horen over leegstaande kerken, sta ik versteld van hoeveel kapellen er nog steeds meerdere malen per dag bezocht worden. Omwille van deze reden heb ik voor mijn onderwerp gezocht naar een specifieke kapel. Tijdens mijn fascinerende zoektocht naar deze kapel kwam ik verschillende kapellen tegen die duidelijk nog heel regelmatig bezocht werden. Ik kon dit afleiden uit de recente activiteiten die daar hadden plaats gevonden, zoals de brandende kaarsen. Na het kiezen van Kapel 18 voor mijn onderzoeksthema was ik echter verbaasd over de vele bezoekers die daar passeerden in de tijd die ik daar doorbracht. "Kapel van Onze-Lieve-Vrouw van alle Nood" was ooit de meest gebruikelijke naam voor deze originele kapel in Bocholt. De plek is al zo lang men zich kan herinneren een belangrijk toevluchtsoord voor de buurtbewoners, wat zich de dag van vandaag vooral uit in het branden van een kaarsje. Rekening houdend met dit feit wil ik voorzichtig omspringen met de hedendaagse functie van de kapel. Om deze reden zal het eerste hoofdstuk volledig toegewijd zijn aan een diepgaand onderzoek van de geschiedenis van Kapel 18.

1_Kapel van Onze-Lieve-Vrouw van Alle Nood

Midden op de Kapelstraat te Bocholt in een scherpe bocht, valt Kapel 18 onmiddellijk op in het mooie landschap tussen de bomen. De kapel is zeer rustig gelegen in Bocholt langs de Zuid-Willemsvaart. Deze kenmerken zorgen er voor dat deze kapel op een unieke plaats staat. Ze dateert uit 1950 en is toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw van alle nood. De kapel is vastgesteld als bouwkundig erfgoed sinds 5 oktober 2009.¹ Origineel bevond zich hier een oudere, kleinere kapel uit de 16e eeuw. Het bedehuisje lag langs een oude weg namelijk de Achelse Dijk of Napoleonsdijk. Deze weg was vroeger een grote verbindingsweg tussen Nederland en België.² Kapel 18 is in 1944 gebombardeerd door rondtrekkende soldaten.²⁺⁴⁺⁶

1_1 Oude kapel

De originele kapel dateert in alle waarschijnlijkheid uit de tweede helft van de 16e eeuw. In 1617 werd de kapel een eerste keer vernield door rondtrekkende soldaten. De buurtbewoners van Bocholt bouwden de kapel terug op.¹ Volgens een artikel in 1950 is de oude kapel in vroegere tijden enkele meters vergroot in de richting van het kanaal.² Op de oude foto's bevindt het Mariabeeld met de druiventros zich in de nis boven de ingang van de kapel. De kapel werd omringd met drie eeuwenoude lindebomen. In 1722 is men meer de naam "Kapel van Veldhoven" gaan gebruiken in plaats van de originele naam "Kapel van Onze-Lieve-Vrouw van alle nood".³ Veldhoven is één van de vijf vroegere gehuchten van Bocholt. Echter in 1821 begon men met de aanleg van de Zuid-Willemsvaart. Hierdoor werd de kapel afgescheurd van Veldhoven.¹ Om deze reden werd de kapel steeds

Afb 1: Exterieur oude Kapel 18, Bocholt

Afb 2: Interieur oude Kapel 18, Bocholt

vaker "Kapel 18" of de "Rutjenskapel" genoemd. Kapel 18 is afgeleid van de dichtbij zijnde sluis 18. De naam Rutjenskapel is ontstaan door de overliggende boerderij Rutjens. Deze dialectnaam wordt al 400 jaar gebruikt voor de boerderij van de familie Boonen.³ Tijdens informatieve gesprekken met verschillende Bocholtenaren, werd de naam Rutjens herhaaldelijk vernoemd. De familie op de boerderij met deze dialectnaam is al die tijd bekend gebleven. De familie van der Steen was in der tijd rentmeester van de kapel. Wel is het onbekend of zij ook de bouwers zijn van de kapel. Uit deze familie stammen verschillende priesters. Cornelius a Lapide (Korneel Van der Steen) was de meest bekende. Hij was geboren in de 16e eeuw en was een bekend schriftgeleerde. Anna Elisabeth Van der Steen betaalde in 1722 tweehonderdveertig gulden aan Bocholt. Hiervan liet ze een eeuwigdurende mis opdragen voor haar familie.⁴⁺⁵ In 1885 ontdekte schilder Lambert Stinckens onder een pleisterlaag een tekst boven de inkom.²⁺³⁺⁴

*"Komt Maria eeren klein en groot
Zij is onze hulp in alle nood"*

Zolang de buurtbewoners zich kunnen herinneren is Onze-Lieve-Vrouw vereerd in deze kapel onder de titel Onze-Lieve-Vrouw van alle nood. De ontdekking van de tekst boven de inkom bevestigt deze traditie.² Op het einde van de 18e eeuw verving men het retabel in de St. Laurentiuskerk in Bocholt naar een renaissancealtaar. Dit nieuwe altaar was een geschenk van graaf de Lannoy, Heer van Bocholt. Het maria-retabel werd toen verplaatst naar Kapel 18. In het begin van de 20e eeuw ontdekte enkele kunstkeners het retabel en vervoerde het naar Antwerpen. Daar werd het in 1905 gerestaureerd en verplaatste men deze terug naar zijn originele plaats in de kerk, op het hoofdaltaar.²⁺⁶

Toen op 13 september 1944 Duitse soldaten terug naar huis trokken, staken ze uit wraak zowel de Sint-Laurentiuskerk als een aantal

omliggende huizen in brand. De dag erna werden de kapel en de Rutjensboerderij ook onherstelbaar beschadigd. De bewoners van Bocholt waren ondertussen gevlucht in de richting van Reppel en Grote-Brogel en zagen in de verte zwarte rookwolken. Van het kleine Onze-Lieve-Vrouw kapelletje bleven nog maar enkele brokstukken van de muren over. Ook de drie eeuwenoude lindebomen werden gedynamiteerd en versplinterd. Hun grote wortels en grote armen waren hierdoor onherstelbaar beschadigd. Het beeld van Onze-Lieve Vrouw was op voorhand in veiligheid gebracht en bevond zich op dat moment niet in de kapel.²⁺⁷

1_2 Nieuwe kapel

In een krantenartikel uit Het Belang Van Limburg op 9 september 1950, schrijft de journalist dat zolang het volk zich herinnert Onze-Lieve-Vrouw vereerd wordt op deze plek. Jong en oud gingen vaak naar de kapel om 'moedershulp' te vragen in alle moeilijke omstandigheden. Om deze reden was de kapel onmisbaar geworden in Bocholt. Het was dan tevens niet meer dan logisch dat onmiddellijk na het voorval nieuwe plannen werden voorzien voor een nieuwe kapel. De toenmalige pastoor Lemmens wist hoe belangrijk de kapel voor het volk was en bouwde daarom een tijdelijk houten noodkapelletje. Hiermee wou hij de Maria-devotie in stand houden.⁷ Het kapelletje werd zeker gebruikt. In het artikel van M. Geutjens uit 1950 las ik dat er nog elke zondag net zoals vroeger, tientallen mensen de gewone bedegang bleven doen naar het noodkapelletje. De plek was een belangrijk oord geworden, die de bewoners zeer dierbaar was.²

Pastoor Lemmens tekende een nieuwe kapel uit vanop zijn ziekbed. De schetsen werden uitgewerkt door architect Dreesen uit Bree. Maar pas na enkele jaren werden deze plannen uitgevoerd. De leden van de kerkfabriek zorgden ervoor dat het bouwproces kon

Afb 3: Kapel 18 na bombardering 1944, Bocholt

Afb 4: Kapel 18 na bombardering 1944, Bocholt

Afb 5: exterieur Kapel 18 in 2018, Bocholt

Afb 6: interieur Kapel 18 in 2018, Bocholt

beginnen. Nadat de kapel gebouwd was, werd er door enkelingen wel eens gezegd dat de kapel nogal groots was opgevat. Naar alle waarschijnlijkheid is de kapel zo groot gebouwd omdat ze zo belangrijk werd geacht, net zoals de grote liefde die de buurtbewoners hadden voor Onze-Lieve-Vrouw van alle nood. De nieuwe kapel werd dan mede gebouwd door de gulle giften van de Bocholtenaren. Ook dit wijst op het belang van de kapel. De kapel werd ingezegend op 8 september 1950 door deken Renier uit Bree.²⁺⁷

Op het altaar vind je de namen terug van alle werklieden die geholpen hebben aan de bouw van die nieuwe kapel. De glasramen van de nieuwe kapel komen uit het atelier Soentjes uit Roermond. In de drie grote vensters achter het altaar wordt de Calvarie voorgesteld op de gekleurde glasramen. Deze Calvarie is een symbolische representatie van de kruisiging van Jezus Christus aan twee kanten omgeven door Maria en de apostel Johannes. In de rechtergevel stelt men Onze-Lieve-Vrouw Hemelvaart en St. Kristoffel voor. In de linkergevel vinden we een voorstelling van de Onze-Lieve-Vrouw Boodschap en St. Laurentius, namelijk de patroon van de parochie. In de voorgevel wordt St. Cecilia gepresenteerd.⁴⁺⁷

Achter het altaar in de nieuwe kapel staat een kopie van het originele houten beeld van Maria met de druiventros uit 1535. Het is een gepolychromeerd gipsen afgietsel. Het originele beeld staat sinds 2009 in de Sint-Laurentiuskerk. Deze is uit hout gesneden en rijk gepolychromeerd. Het originele beeld stond ooit in de nis boven de ingang van de oude kapel. Verder staan er nog twee kopies van oude beelden die verloren zijn gegaan in de brand in 1944. Het eerste beeld is het Sinte-Catharina van Alexandrië beeld wat origineel dateerde uit de 17e eeuw. De heilige Catharina is in de tijd van keizer Maxentius (305-312) gestorven aan de marteldood. Keizer Maxentius van Rome had een oogje op haar en heeft haar dood veroorzaakt. Ze werd gefolterd op een rad met scherpe spijkerpunten. Toen

dit rad brak, werd ze onthoofd. Op het beeld wordt ze daarom afgebeeld met een gebroken rad en een zwaard. Het hoofd van keizer Maxentius ligt aan haar voeten. Ze was de beschermheilige van filosofen, theologen, advocaten, molenaars en wapenmakers. Het tweede beeld van de Heilige Lucia van Syracuse kwam origineel uit de 16e eeuw maar werd ook beschadigd door de brand in 1944. Ook zij stierf aan de marteldood in het jaar 303. Ze had de belofte van maagdelijkheid afgelegd en had haar volledig vermogen uitgedeeld aan armen. Ze heeft verschillende martelingen moeten ondergaan maar stierf uiteindelijk door een zwaardsteek in haar hals. In het beeld wordt zij voorgesteld met een zwaard door haar hals en met een schaal in haar handen. Hierop liggen twee ogen.²⁺³⁺⁴

Doordat de heropbouw van de St. Laurentiuskerk pas klaar was in 1953 werden van 1950 tot 1953 alvast kerkdiensten gehouden in de kapel.⁹

Het noodkapelletje heeft tot 2014 tegen de achterkant van de kapel gestaan. Je kan nog steeds de afdruk van het noodkapelletje zien tegen de achtergevel. In 2014 werd het gerestaureerd en verplaatst door de kerkraad. Het beeldje van Onze Lieve Vrouw wat in de noodkapel staat, is geschonken door E.H. Leo Schetz. Op 14 september 2014 werd het kleine noodkapelletje opnieuw ingezegend.³⁺⁸

Afbeelding 11 en 12 geven de evolutie van Kapel 18 goed weer. Ik vond het interessant om te zien hoe de plek geëvolueerd is in de loop der jaren. Afbeelding 11 is vermoedelijk vlak na de bouw van de nieuwe kapel gemaakt. Op het ogenblik van deze foto-opname waren er ook nog geen nieuwe lindebomen aangeplant. Deze afbeelding geeft de sfeer van de kapel duidelijk weer. Als we de twee afbeeldingen naast elkaar leggen, is het zichtbaar dat er in de tussentijd een verwarmingsinstallatie werd geïnstalleerd en verlichting werd aangebracht.

Afb 7: noodkapel in 2018, Bocholt

Afb 8: Marie met de druiventros

Afb 9: Heilige Catharina van Alexandrië

Afb 10: Heilige Lucia van Syracuse

Afb 11: Kapel 18 rond 1950, Bocholt

Afb 12: Kapel 18 in 2018, Bocholt

1_3 Oude kapel versus nieuwe kapel

Omdat er verscheidene elementen veranderd zijn sinds de eerste bouw van de kapel, heb ik twee verschillende historische kaarten vergeleken met de huidige kaart. Op basis hiervan heb ik de verschillen geanalyseerd. De oudste kaart die de kapel weergeeft is de Ferrariskaart uit 1777. De oude kapel wordt hier schematisch weergegeven. De kaart dateert dus uit een periode dat de Zuid-Willemsvaart nog niet gegraven was. De oude kapel bevindt zich hier nog tussen de velden. Er is niet veel bebouwing in de buurt. De volgende kaart, de Atlas der Buurtwegen uit 1841 toont nog steeds de oude kapel, maar ditmaal is de Zuid-Willemsvaart al uitgegraven. Deze kaart komt al meer overheen met hoe het er hedendaags uitziet. Het perceel heeft dezelfde vorm op deze kaart als op de huidige kaart. Op basis van deze kaarten kunnen we afleiden dat de nieuwe kapel een stuk groter is als de oude kapel. De oude kapel was met zijn ingang schuin gericht naar het kanaal toe. De ingang van de nieuwe kapel is meer gedraaid naar de weg toe, zodat je onmiddellijk de voorkant ziet zodra je de kapel nadert. De nieuwe kapel is gebouwd op de rechterperceelgrens. Aangezien hof Rutjens ook vernield was door de soldaten in 1944 is de boerderij eveneens veranderd tussen de twee laatste kaarten. De plaats van de oude en de nieuwe kapel staan aangegeven in afbeelding 19.

Het bouwwerk van de oude en de nieuwe kapel zijn vrij verschillend van elkaar. De oude kapel was een eenvoudige kapel uit baksteen. Het klein kapelletje had een driezijdige koorsluiting. De voorgevel was in de vorm van een punt. De nieuwe kapel bestaat uit vier traveeën en de koorsluiting is ditmaal vlak. Aan de laatste travee zijn nog twee aparte ruimtes toegevoegd, de sacristie en een portaal. De nieuwe kapel is wel weer opgebouwd uit baksteen. De opsplitsing van traveeën kan je zien aan de hand van de steunberen. De ramen zijn in de vorm van spitsbogen, net zoals de deur aan de ingang.⁶

¹ Agentschap Onroerend Erfgoed (2016). *Kapel van Veldhoven*, via <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/70710>

² Geutjens, M. (1950). *O.L. Vrouw van alle Nood te Bocholt Het Belang Van Limburg*.

³ Kerkbestuur St. Laurentius Bocholt. *Onze-Lieve-Vrouw in alle nood*. [Informatiefolder]

⁴ Dreesen, G. (1991). *Kapel Van Veldhoven, Kapel "18"*

⁵ Gemeente Bocholt, Kapel 18 (*Kapel van Veldhoven, Rutjenskapel*) [Informatiebord ter plaatse]

⁶ Schlusmans, F. (2005). *Bouwen door de eeuwen heen: inventaris van het cultuurbezit in België: Architectuur. 19n1: Provincie Limburg, arrondissement Maaseik, Kantons Bree-Maaseik: Monumenten en Landschappen*. Turnhout: Brepols.

⁷ Geutjens, M. (1950). *Plechtige Inzegening van O.LV.-Kapel te Bocholt*. Het Belang Van Limburg

⁸ Gemeente Bocholt, *Noodkapel* [Informatiebord ter plaatse]

⁹ Cuppens, W. (2018).

Afb 13: Ferrariskaart - 1777

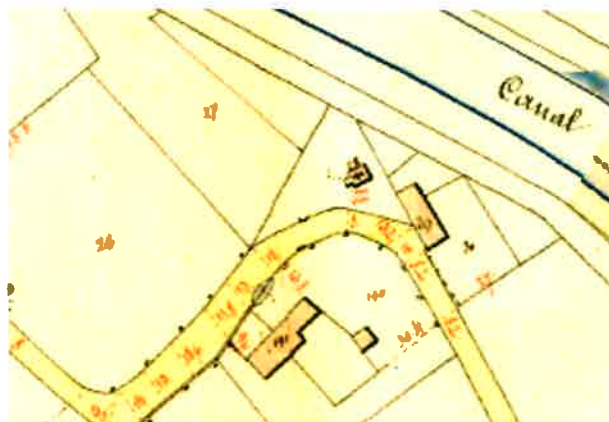
Afb 14: Atlas Der Buurtwegen 1841

Afb 15: Heden

Afb 16: Ferrariskaart - 1777

Afb 17: Atlas Der Buurtwegen 1841

Afb 18: Heden

1_4 Lindebomen

Op de oude foto's zien we dat de kapel omringd was door drie lindebomen. Zowel opzij als vanachter beschermen de oude lindebomen hun kapel. Bij de nieuwe kapel is me opgevallen dat er opnieuw lindebomen zijn geplant aan de linkerkant van de kapel. Doorheen de jaren dat de nieuwe kapel er staat, zijn er meerdere lindebomen aangeplant waarvan er sommigen zijn weggehaald en weer anderen recenter zijn bijgevoegd. Op afbeelding 19 staan de vijf huidige lindebomen links van de kapel aangeduid. De originele kapel met zijn drie eeuwenoude lindes staan aangeduid in stippellijn op de plek waar ze ongeveer ooit gestaan hebben. We kunnen het belang van de lindebomen rondom de kapel dus niet vergeten. Omwille van deze reden heb ik verder gezocht naar de symbolische betekenis van die lindebomen en specifiek hun aanwezigheid rondom een kapel.

De lindeboom heeft een ruwe schors, bestaat uit stevige takken en haar bladeren zijn hartvormig. De lindeboom heeft zijn naam uit de Germaanse taal gehaald. Het is afkomstig van het woord 'linda' wat 'bindsel' betekent. Van de bast werden touwen en schoenen gemaakt. In het Duits betekent linde zacht. Het hout van deze boom is zacht en daardoor kan men er gemakkelijk beelden uitsnijden. Dit hout wordt 'Lignum Sacrum' genoemd, het betekent heilig hout. Men sneed dan ook voornamelijk heilige beeldjes uit het hout. De linde was vroeger een veel voorkomende gerechtsboom. Daarom werden er dikwijls vonnissen uitgesproken of voerde men een dorpsverleg.¹⁰

Zelfs in de Griekse mythologie kunnen we het belang van de lindeboom terugvinden daar deze boom vaak gebruikt werd tegen verschillende soorten vergiftigingen. Om die reden werd de linde dikwijls geweven in kransen. Ook in de Germaanse Mythes had de lindeboom een diepgaande invloed op de mens, het leven en

zijn religie. De Germanen en Kelten zagen de linde als een heilige boom. De boom was voor hun gewijd aan de Germaanse godin van de liefde en vruchtbaarheid, namelijk Freya. De Linde werd vaak geplant als bescherming voor huizen, kerken en bronnen. Verder was de lindeboom ook gewijd aan de godin van de dood en wedergeboorte, de Germaanse Moedergodin Holda. Voor lange tijd heeft deze verering plaats gevonden. De lindeboom werd als een goede boom beschouwd en vele geliefden vonden de weg naar de boom om hun duimen in de bast te drukken. Bovendien vonden er huwelijken plaats onder een lindeboom.¹⁰⁺¹¹

In het tijdschrift M&L in 2010 is ooit een interessant artikel verschenen over een beschermd lindeboom. Deze lindeboom staat op het kerkhof in Avekapelle en is een van de oudste lindebomen die we terugvinden in Vlaanderen. De boom werd geplant in 1559 en naar alle waarschijnlijkheid in dezelfde periode als wanneer de drie lindebomen rond de oude kapel in Bocholt geplant werden. De lindeboom in Avekapelle is ondertussen 423 jaar oud. De lindeboom in Avekapelle werd niet enkel voor zijn genenreservoir beschermd maar ook uit cultuurhistorische waarde. Vroeger hoorde de lindeboom bij een religieus bouwkundig gebouw, namelijk een kapel die ondertussen verdwenen is. Moesten de oude lindebomen bij Kapel 18 nooit vernield zijn, zouden ze ondertussen misschien wel beschermd zijn, samen met de kapel. Lindebomen worden dikwijls geplant in de omgeving van een kapel en worden om die reden doorgaans als een kapelboom aanzien. Voor de kerstening werden de lindes aanbeden door de heidenen. Doch tijdens de kerstening probeerde men dit ritueel te bestrijden. De bedoeling van de christenen was om de boomverering volledig te beëindigen, maar deze heidense praktijken kon men moeilijk stoppen. Daarom werden vele gebruiken dan maar gerecycleerd.¹² In het artikel 'Rituele planten in de volkscultuur' van M. Cleene staat dat de heidense moedergodinnen werden vervangen door Moeder Maria.¹¹

Afb 19: inplantingsplan Kapel 18, Bocholt

Verskillende linden die gewijd waren aan Freya werden gekerstend tot kapelbomen. Nog lang na de kerstening werden er boomkapellen opgehangen in een linde en lindes geplant naast een kapel. De lindebomen werden zo gewaardeerd omwille van hun bescherming tegen wind, zon en regen. Vroeger werd de lindeboom doorgaans gebruikt als bescherming. Het is dan zeker niet vreemd dat we vaak een lindeboom in kerkomgeving tegenkomen, aangezien zowel de kerk als het kerkhof vroeger belangrijke plaatsen waren voor het volk.¹² Meer en meer worden er bomen geplant rondom een kapel en dit is natuurlijk niet zomaar. Een boom geeft ons zuurstof en beschutting. Het geeft ons rust en wijsheid.¹³ Bomen verbinden de aarde met de hemel en met andere woorden de mens met datgene wat boven ons staat. Vele soorten bomen kunnen eeuwenoud worden waardoor dat ze soms wel een beetje onsterfelijk lijken.¹⁰ Om de spirituele betekenis van een boom een beetje verder te onderzoeken, ontdekte ik een interessant artikel op het kerknet. Hier werd vermeld dat bomen wel 144 keer in de bijbel vernoemd worden. Enkele verwijzingen, in verband met bomen bij een kapel, leken mij boeiend. Er wordt gepraat over een boom als teken van hoop en (nieuw) leven, de Levensboom als een symbool van wijsheid, de schoonheid van een boom en de genezende kracht van een boom. Een kapel is meermaals een plaats waar mensen naar toe trekken in moeilijkere periodes. Deze verwijzingen zijn een mooie symboliek voor een boom die perfect past bij de functie van een kapel. Wanneer mensen een kapel bezoeken zijn ze misschien op zoek naar hoop, steun, troost of een goede gezondheid. Ze zoeken wellicht ook naar goede raad en verzachting van hun pijn.¹³

---

¹⁰ Voeten B. (2016). *Betekenis van de Linde op het boerenerf*

¹¹ De Cleene, M. (2002). *Rituele planten in de volkscultuur*. Oost-Vlaamse Zanten: Tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen, nr 2, 86-101

¹² Van der Linden, G. (2010). *Een oude knar op krukken : de restauratie van een beschermde lindeboom in Avekapelle*. M&L, 29 (4), 12-20.

¹³ Kerknet redactie. (2017). *Waarom we van bomen houden (en ze zo vaak in de Bijbel voorkomen)*, via <https://www.kerknet.be/kerknet-redactie/artikel/waarom-we-van-bomen-houden-en-ze-zo-vaak-de-bijbel-voorkomen>

Afb 20: oude Kapel 18, Bocholt

Afb 21: oude Kapel 18, Bocholt

Afb 22: Kapel 18 in 2018, Bocholt

2_Omgeving

De kapel is gelegen in de Kapelstraat in het gehucht Veldhoven. In het Ancien Régime was Veldhoven één van de vijf gehuchten met hun eigen burgemeester. Zoals eerder vermeld is de kapel afgesplitst van de kern van Veldhoven door de Zuid-Willemsvaart. Kapel 18 was ooit een belangrijk knooppunt van wegen naar Weert in Nederland en Hamont in België. Iets verder terug naar het dorp lag een oude afspanning, het Amsterdams koffiehuis.¹⁴ In die tijd verplaatste men zich van plaats tot plaats door middel van paard en koets. Om die reden was er op verschillende plaatsen de mogelijkheid voor mensen om hun paarden te stallen en even rust te geven. De koetsiers zelf konden dan pauzeren in het koffiehuis.¹⁵ Bij de vernieling door de soldaten in 1944 zijn er ook in de Kapelstraat ongeveer dertig woningen afgebrand.¹⁴ Kapel 18 heeft één van zijn namen afgeleid van de dichtbijzijnde sluis 18. Het leek me interessant om deze weg al wandelend af te leggen tussen de kapel en de sluis. Je loopt via het jaagpad langs het kanaal naar de baileybrug, waar je het kanaal Bocholt-Herentals oversteeft. Zo kom je via de Achelse dijk aan bij sluis 18. Tijdens deze wandeling passeer je verschillende borden met aanduidingen van fiets- en wandelroutes. Het is interessant om te kijken welke van deze routes langs de kapel geleid worden.

2_1 Rutjensboerderij

Bij een bezoek aan de kapel zal de overstaande Rutjensboerderij niet uit het oog springen. De boerderij ziet er momenteel vervallen uit en is niet meer zo actief als het ooit was. Het is een hoeve die bestaat uit verschillende delen. De originele boerderij was al te zien op de Ferrariskaart en in de Atlas der Buurtwegen. Maar tijdens

de vernieling door Duitse soldaten in 1944 is ook deze boerderij gebombardeerd. De gebouwen die er nu staan zijn gebouwd in de 19e en de 20e eeuw. Het dienstgebouw dat tegen de weg aangebouwd is, dateert uit 1874. Het achterste gebouw is gebouwd in het eerste kwart van de 20e eeuw.¹⁴

2_2 Zuid-Willemsvaart

De aanwezigheid van de Zuid-Willemsvaart, in de nabijheid van Kapel 18, speelt een niet te onderschatten rol. Het kanaal heeft immers de omgeving zienderogen veranderd. Omwille van dit feit is het nuttig om te onderzoeken wanneer en waarom het kanaal er nu eigenlijk gekomen is.

Vroeger kon men boten enkel via rivieren vervoeren. Napoleon wou de rivieren met elkaar verbinden door middel van aangelegde kanalen. Hij probeerde dan ook de Maas, de Schelde en de Rijn met elkaar te verbinden door het Canal du Nord. Om dit kanaal van water te voorzien, groef men een voedingskanaal van Maastricht naar Lozen. Echter stopte men de werken in 1811. Toen Willem I in 1815 de Nederlanden herenigde, hervatte men de werken. Het Canal du Nord werd verbreed en vanaf Lozen doorgetrokken naar 's Hertogenbosch. De aanleg van Zuid-Willemsvaart had plaats tussen 1822-1826.¹⁵⁺¹⁶⁺¹⁷

In 1843 tot 1846 werd de Zuid-Willemsvaart verder opgesplitst naar een nieuw kanaal Bocholt-Herentals. Dit kanaal vloeit uit de Zuid-Willemsvaart en is om twee redenen gegraven. In eerste instantie om de verkeersinfrastructuur te verbeteren zodat het transport tussen Antwerpen en Luik gemakkelijker kan verlopen. In tweede instantie om de gronden vruchtbaar te maken door het bevloeien van de lagere Kempische zandgronden. Later werd het kanaal verbreed, als gevolg van de vergroting van schepen door de motorisering.¹⁵⁺¹⁶

Afb 23: boerderij Rutjens in 2018

Afb 24: Zuid-willemsvaart in de 19e-20e eeuw, Bocht

Afb 25: Zuid-willemsvaart in 2018, Bocht

2_3 Baileybrug

Omdat de Zuid-Willemsvaart opgesplitst werd naar een nieuw kanaal, Bocholt-Herentals, moest er een brug gebouwd worden om het kanaal over te steken. Tot 1935 maakte men gebruik van een draaibrug. Na het verbreden van het kanaal in 1934, werd ze vervangen door een stalen boogbrug. Net zoals de kapel werd deze vernield door het Duits leger in mei 1940. Pas in 1963 werd de huidige brug gebouwd door het Belgisch leger. Dit type brug is een geniaal ontwerp van Britse ingenieur M. Donald C. Bailey. Het is een soort van bouw pakket dat in een korte tijd kan worden opgebouwd. In de zomer van 1944 zijn meer dan 1000 bruggen van dit type gebouwd.¹⁶

2_4 Sluis 18

Het kanaal loopt van 's Hertogenbosch naar Maastricht. Het hoogteverschil tussen de twee locaties was zodanig groot dat er over de hele kanaalweg verschillende sluisen moesten voorzien worden. Twee hiervan bevinden zich in Bocholt, namelijk Suis 17 en sluis 18. De schutkolk van sluis 18 dateert uit de periode toen de Zuid-Willemsvaart aangelegd werd. De sluiswachterwoning is gebouwd in 1849, samen met een ontvangstkantoor van scheepvaartrechten. Deze sluis en Sluis 17 in Lozen zijn de enige sluisen in België op dit kanaal. In Nederland daarentegen bevinden er zich zelfs 15 sluisen.¹⁵⁺¹⁷

2_5 Wandel- en fietsroutes

Na alle aangegeven routes in de buurt te hebben opgezocht, heb ik enkele routes gevonden die langs de kapel liepen. Op de website van "Grote Route Paden" ontdekte ik een route die het GR pad 561 gebruikte. Op een kruispunt met de LF5 fietsroute stop je met het

volgen van het GR pad. De rest van de wandelweg loopt nu voor een groot deel via het jaagpad langs de Zuid-Willemsvaart. Bij het nemen van deze route wordt Kapel 18 gepasseerd. De fietsroute LF5 loopt dus langs de kapel.¹⁸ Een andere fietsroute is de Vier-toren-route. Deze route is 20km lang en leidt de fietser langs de vier kerkdorpen van Bocholt. Met deze route wil men de historische gebouwen en bezienswaardigheden in de kijker zetten. Deze fietsweg passeert de kerken in Bocholt, Reppel, Kaulille en Lozen. In deze volgorde kruis je Kapel 18 wanneer je opnieuw Bocholt nadert na het passeren van de kerk in Lozen.¹⁹ Tenslotte heb je ook nog de boerderijenroute. Je hebt een korte versie van 25km en een lange versie van 36km. De korte versie passeert Kapel 18 wel. Deze boerderijenroute is ontwikkeld samen met de Landelijke Gilde Bocholt en de gemeente Bocholt. Je ontdekt gedurende deze tocht de verscheidene weiden en velden in de gemeente. Je passeert er velerlei boerderijen en prachtige landschappen.²⁰⁺²¹

Opvallend was dat bij geen enkele route Kapel 18 expliciet vermeld wordt. Het lijkt net toevallig dat enkele routes deze plek passeren.

---

¹⁴ Schlusmans, F. (2005). *Bouwen door de eeuwen heen: inventaris van het cultuurbezit in België: Architectuur. 19n1: Provincie Limburg, arrondissement Maaseik, Kantons Bree-Maaseik: Monumenten en Landschappen*. Turnhout: Brepols.

¹⁵ Kerkhofs, A. (2005). *Bocholt, heden en verleden*.

¹⁶ Gemeente Bocholt, *Baileybrug* [Informatiebord ter plaatse]

¹⁷ Gemeente Bocholt, *Sluis 18* [Informatiebord ter plaatse]

¹⁸ Grote Routepaden. (z.j.). *BOCHOLT - LOZEN - BOCHOLT*, via <http://www.groteroutepaden.be/nl/pagina/209-1410-1411-1442/bocholt---lozen---bocholt.html>

¹⁹ Gemeente Bocholt. (2017). *Vier-toren-route*, via https://www.bocholt.be/Vrije_Tijd/Toerisme/Actief/Fietsen/Routes/Gemeentelijke_fietsroutes/Vier_toren_route

²⁰ Gemeente Bocholt. (2017). *Boerderijenroute*, via https://www.bocholt.be/Vrije_Tijd/Toerisme/Actief/Fietsen/Routes/Gemeentelijke_fietsroutes/Boerderijenroute

²¹ Toerisme bocholt. (z.j.). *Boerderijenroute kort*, via (<https://www.routeyou.com/nl-be/route/view/4250293/fietsroute/boerderijenroute-kort>)

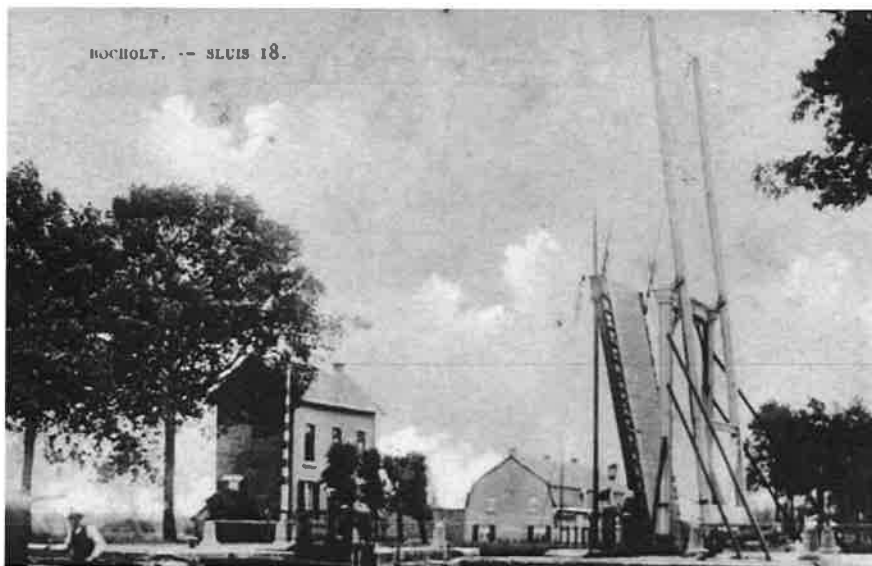

Afb 26: Baileybrug in 2018, Bocholt

Afb 27: Zuid-Willemsvaart aan sluis 18 in 20e eeuw, Bocholt

Afb 28: Sluis 18 in 20e eeuw, Bocholt

Afb 29: Sluis 18 in 2018, Bocholt

3_Genius Loci

De genius loci (geest van de plek) van Kapel 18 is een van de belangrijkste elementen van de kapel en zijn omgeving. Bijgevolg was dit dan ook de belangrijkste reden waarom ik met deze locatie voor mijn eindproject aan de slag wou. Deze specifieke kapel bezit een kracht die sterk afhankelijk is van de plek waar ze ooit gebouwd is. Trouwens de plek laat een heel bijzondere indruk na die moeilijk te beschrijven valt. Een analyse van het begrip genius loci is dan ook bevorderend voor de ontwikkeling van een passend concept. Omdat we in de les 'genius loci' verschillende wetenschappelijke en filosofische teksten gelezen hebben, die het begrip 'genius loci' verder toelichtten, leek het mij interessant om deze informatie ook te gebruiken. De tekst 'Can Spirit of Place be a Guide to Ethical Building?' van Iris Brook sprak me aan en het leek me boeiend om deze in verband te brengen met mijn gekozen kapel. Genius loci is een ruim begrip en soms is het niet altijd even duidelijk wat het echt voorstelt. Nochtans is dit van cruciaal belang voor de ethiek van gebouwen. We zien de genius loci als iets op die plek wat vraagt om respect voor de plaats. Het vraagt om voorzichtig te werk te gaan met deze plek op vlak van architectuur en gebruik. De interpretatie van het begrip is niet altijd afhankelijk van de verschillende vakgebieden, maar verschilt van elk persoon. Ik heb vier interessante begrippen uitgekozen die makkelijk te linken zijn met de locatie en het gebouw zelf. Deze zijn 'narrative', 'character', 'local distinctiveness' en 'pantheism'.²²

3_1 Narrative

Een plaats verbindt zijn verleden met het heden en bepaalt zijn

toekomst. Het vertelt een verhaal en toont vaak de verschillende lagen van zijn geschiedenis.²² Hoe meer ik te weten kwam over die plaats en de kapel, hoe logischer alles werd. Ik leerde dat de afdruk op de achtergevel van de kapel afkomstig was van het noodkapelletje. Het had er zoveel jaren gestaan nadat de nieuwe kapel het noodkapelletje opnieuw verving. De kapel van nu zou niet dezelfde betekenis gehad hebben zonder de voorgeschiedenis van de oude kapel. De vele bezoekers die ik zag passeren in de tijd die ik in en buiten de kapel besteedde, vertelde mij dat de mensen de kapel nog steeds niet vergeten zijn. Ze neemt nog altijd een belangrijke plaats in voor de buurtbewoners, wat je binnen in de kapel nog duidelijk kunt opmerken aan de vele brandende kaarsen. De nieuwe, smalle lindebomen die momenteel bij de kapel terug zijn te vinden, zijn een aanwijzing voor de eeuwenoude lindebomen die ooit de vroegere kleine kapel moesten beschermen. Binnenin langs het altaar staat nog een oude kapelbank, die ooit in de voormalige, kleine kapel gediend heeft. Deze enkele bank had de brand overleefd. Het is merkwaardig dat men deze bank zo graag in de kapel wil behouden. Omwille van de aanwezigheid van die bank ga je je afvragen wat dit specifiek meubel hier eigenlijk doet. Zo ontstaan allerlei verhalen over de boeiende geschiedenis van deze kapel.

3_2 Character

"Character" is een begrip wat wijst op een unieke combinatie van de kenmerken van een plaats die voor een samenhangend geheel zorgen. Character beschrijft dat een plaats ervaren kan worden als meer dan de som van kenmerken. Die plaats heeft een overkoepelend karakter dewelke we kunnen identificeren en beschrijven. Casey beschrijft de Genius Loci als:

"The unique gestalt of traits that make a place THIS place"²²

Afb 30: Kapel 18 met afdruk van noodkapel in 2018, Bocholt

Afb 31: Kapelbank uit oude Kapel 18 in 2018, Bocholt

Afb 32: Kaarsen in Kapel 18 in 2018, Bocholt

Afb 33: Zuid-Willemsvaart in 2018, Bocholt

Brook verwijst in de tekst ook naar een quote van Norberg-Schulz:

"A place is a space which had a distinct character"²²

Enkele jaren geleden heb ik, tijdens een nachtelijke wandeling, Kapel 18 voor het eerst opgemerkt. Het kapelletje was hier en daar verlicht. Dit schouwspel had iets mysterieus en liet bij mij een blijvende indruk na, een indruk die ik tot de dag van vandaag nog steeds niet kan beschrijven. Tijdens mijn zoektocht naar een plaats met een goede genius loci belandde ik bij deze kapel. Ik herkende meteen hetzelfde gevoel en ik wist dat het niet de eerste keer was dat ik deze plaats bezocht. Overdag voel je onmiddellijk de verbondenheid van de architectuur met de landelijke omgeving. De kronkelige weg en de prachtige afgelegen ligging van het gebouw langs het kanaal maakt deze plaats zo uniek. Het geheel voelt aan alsof je je op een belangrijke en veilige plaats bevindt. 's Avonds valt de stilte van de rustige omgeving over de kapel, het licht springt aan en de kapel wordt terug aanwezig in haar uitzonderlijke mooie omgeving. Deze kenmerken die we vinden in deze kapel en haar omgeving zorgen ervoor dat deze plaats een specifiek karakter bezit dat we kunnen herkennen. In een krantenartikel uit 1950 van M. Geutjens werd vermeld dat ondanks de originele kapel vernietigd was, men naar het kleine houten kapelletje bleef komen omdat de plek zo een belangrijke functie had gekregen. De nieuwe kapel werd dan ook heropgebouwd met de giften van de Bocholtenaren, wat het bewijs levert dat de kapel een zeer belangrijke plaats was en nu nog steeds is voor de buurtbewoners.²³ Wat me bijzonder aansprak in de tekst was dat het interessant kan zijn om na te denken over een specifieke plaats als een "persoon". Dit kan ons doen nadenken over hoe men een plaats ervaart. De band die we soms creëren met een plaats is dat wat ons telkens opnieuw doet terugkeren naar deze plek. Voor vele personen is deze locatie een plek van geborgenheid, van troost of worden ze er overvallen met een gevoel van welbehagen.²²

3_3 Local Distinctiveness

De identificatie met een bepaalde plaats hangt af van de details, iets wat de plek typerend maakt. Dit hangt niet af van belangrijke gebeurtenissen of van de vereerde gebouwen maar meer van het gewone op deze bepaalde plaats. Local distinctiveness gaat over hedendaagse omstandigheden en zegt iets over elke plaats. Niet enkel over plaatsen die stil gestaan hebben in de tijd.²² Het onderscheid heeft te maken met de manier van bouwen, de vorm van het land, de geschiedenis, de natuur zoals de vogels en de bomen, de verschillende lagen, het oude en het nieuwe. Eveneens het onzichtbare van de plek zoals namen, gesproken geschiedenis en mythes vallen hieronder.²⁴ Alles wat specifiek is voor die locatie moet beschermd worden. Dit betekent niet dat het heden bevroren moet worden. De identiteit van een plek moet kunnen veranderen, nieuw leven krijgen, opnieuw gestimuleerd worden door terug te kijken naar het verleden bij het uitzetten van een nieuwe toekomst.²² Hieruit leer ik dat de kapel zich in bepaalde kenmerken onderscheidt van andere plekken en dat deze gerespecteerd moeten worden. De plek heeft een bepaalde functie die de mensen nog lang niet vergeten zijn. Het was echter verbazingwekkend om te horen hoeveel buurtbewoners iets wisten te vertellen over Kapel 18 en zijn geschiedenis. Vaak is dit op andere locaties niet meer het geval. Zelf heb ik verschillende uren bij de kapel doorgebracht en in die tijd passeerden er verschillende wandelaars, fietsers en mensen die een kaarsje kwamen aansteken. Zo wandelde er een vriendelijke man voorbij met zijn hond en kleindochter. Onmiddellijk was hij geïnteresseerd in wat ik aan het doen was en begon hij alles wat hij wist over de kapel te vertellen. Hieruit blijkt de belangrijke meerwaarde voor de genius loci van de kapel. De bezorgdheid en interesse van de lokale buurtbewoners in elkaar en in de kapel houdt de kracht van deze plek net in leven. Ik denk dat dit ook een van de drijfveren is waarom dat mensen blijven terugkomen naar deze plaats.

Afb 34: Kapel 18 in 2018, Bocholt

Afb 35: Kapel 18 in 2018, Bocholt

Afb 36: Zuid-Willemsvaart in 2018, Bocholt

3_4 Pantheism

Pantheïsme is iets anders dan theïsme maar is zeker geen atheïsme. Het is metafysisch. God is alles en alles is God. De wereld is gelijk aan God of is een soort van zelfexpressie van zijn aard. Theïsten geloven in God als een persoon. Slechts enkele theïsten geloven dat god volledig transcendent is. Pantheïsten ontkennen het bestaan van een denkend wezen die de eigenschappen heeft van een persoon. Pantheïsten verschillen vaak van mening op verschillende punten maar ze zijn het altijd eens dat God en de wereld niet los van elkaar bestaan.²²⁺²⁵ Bijgevolg is mijn inziens eerder het pantheïsme van toepassing en niet het theïsme. Het valt niet te omzeilen dat de kracht van de plek verweven is met de kracht van het pantheïsme. De rust die deze omgeving uitstraalt en het stromend water doet ons herinneren aan hoe krachtig de natuur voor ons kan zijn. We zouden zelfs kunnen beweren dat de genius loci van de plek mede bepaald wordt door een gevoel alsof deze plek meer uitstraalt, iets machtigs. De bezoekers van Kapel 18 kwamen voornamelijk altijd voor steun en bijstand. Tevens nu nog komen buurtbewoners even snel binnen een kaarsje branden. Het hoeft niet zo te zijn dat al deze mensen geloven in een specifieke God. Ze zoeken ergens in een hogere sfeer troost of steun.

---

²² Brook, I. (2000). *Can 'Spirit Of Place' be a guide to ethical building?* In W. Fox, *Ethics and the Built Environment*: Taylor & Francis Ltd.

²³ Geutjens, M. (1950). *Plechtige Inzegening van O.L.V.-Kapel te Bocholt*. Het Belang Van Limburg.

²⁴ Common Ground. (z.j.). *Local Distinctiveness*, via <https://www.commonground.org.uk/local-distinctiveness/>

²⁵ Levine, M. P. (1996). *A Non-Theistic Concept of Deity*. Oxford University Press.

Afb 37: Kapel 18 in 2018, Bocholt

4_Conceptonderzoek

4_1 Belang van natuur bij troost

Uit het historisch onderzoek en analyse van de kapel met haar locatie, door middel van de tekst van Iris Brook, blijkt de natuur een belangrijk factor te zijn voor de sfeer van de kapel. Omdat de bewoners van Bocholt al sinds de aanwezigheid van de originele kapel naar deze plek trekken om er een gebedje te doen of een kaarsje te laten branden, leek het mij gepast om ook het belang van de natuurlijke omgeving van de kapel te bestuderen. De kracht van de kapel bestaat niet enkel uit architectonische kwaliteiten. Het landschap waarin het zich bevindt, heeft zeker een niet te onderschatten invloed. Als mens voelen we heel goed aan dat natuur troost kan bieden wanneer we het nodig hebben of hoe rustgevend de natuur wel kan zijn. Maar waarom is dat precies?

Het onderzoek 'Spirituele waarden van natuur' uit 2003 resulteert in zes thema's over waarom de eigenschappen van bomen en natuur ons een gevoel van 'spiritualiteit' kunnen bezorgen. Deze zes thema's kunnen ons iets meer vertellen over onze connectie met een natuurlijk landschap.

Ten eerste biedt het betreden van natuur een gevoel van (innerlijke) rust. De hoeveelheid aanwezige mensen en verkeer is beperkt. Hierdoor zal de omgeving rustig en stil zijn, dit blijkt een belangrijke factor te zijn voor de beleving. Mensen beschouwen bomen en een bos als iets wat rustgevend is. Deze ervaring brengt innerlijke rust en geeft de bezoekers een kans tot zelfreflectie.

Een tweede thema is beschutting en geborgenheid. Wanneer een mens onder een grote overkappende kroon van een boom staat of wanneer hij midden in het bos staat, zal dit een gevoel van beschutting en geborgenheid creëren. Ook dit geeft net zoals de eerste factor innerlijke rust.

Vervolgens is de schoonheid van een boom of een bos een belangrijk aspect. De ervaring van deze schoonheid kan diepe gevoelens losmaken bij mensen, dit kan een intense ervaring zijn. We worden diep geraakt door deze schoonheid en dit kan ons doen nadenken over belangrijke levensvragen en een hogere zin. Verder maakt het ook gevoelens los van vrede, voldoening en een innerlijk evenwicht.

Zo staan we vaak versteld van de lange levensduur die een boom kan bezitten. Ze bezitten vaak veel geschiedenis en bestaan uit een grote kracht. In deze zin overstijgt een boom de mens. Hierdoor geeft een boom ons een gevoel van respect en verwondering. Bomen doen ons nadenken over het leven en leren ons relativeren.

Het voorlaatste thema gaat over de seizoenscyclus en onverstoortbaarheid van bomen. Het maakt een bos bijvoorbeeld de ideale plek om tot rust te komen en om tot zichzelf te komen. Wat er ook gebeurt, een boom zal onverstoortbaar doorgaan met groeien en door de seizoenscyclussen gaan, in het geval van een loofboom. De loofbomen hebben hierdoor hun vaste waarde die los staat van ons dagelijks leven en problemen. Hierdoor kan een boom ons troost en een houvast bieden.

Als laatste wordt de zichtbaarheid van deze seizoenscyclus en het groeiproces behandeld. In de natuur laten de seizoenen zowel de afsterving als de rustfase van een loofboom zien. Bovendien toont de cyclus ons ook de groei van een nieuw leven. We kunnen een boom zien groeien van een kleine zaadje tot een enorme volwassen boom. Dit zichtbare kenmerk maakt ons bewust van de

steeds voortdurende cyclus van leven en dood. Voorts roept deze seizoenscyclus een gevoel op van verwondering over de pracht van de natuur.²⁶

Een meer wetenschappelijke uitleg over waarom we deze gevoelens door de aanwezigheid van de natuur kunnen waarnemen, vond ik terug in het artikel 'Encountering place: A psychoanalytic approach for understanding how therapeutic landscapes benefit health and wellbeing' van Emma Rose, gepubliceerd door Elsevier. Het artikel analyseert het feit dat mensen naar natuurlijke landschappen trekken voor fysieke, psychologische en spirituele gezondheid en welzijn. Een landschap kan het individueel zelfinzicht en de mogelijkheid om het inlevingsvermogen van anderen verbeteren. De schrijfster vermeldt een onderzoek van Conradson uit 2005 waar gefocust wordt op de 'relational self'. De klemtoon wordt gelegd op de relatie tussen 'the self' en het landschap. Het landschap of een bepaalde waardevolle plaats spelen een belangrijke rol in de vorming en reproductie van het individu als een stabiele relatie tussen de geest en het lichaam. De paper van E. Rose zal dit principe ook volgen. Een waarneming van een landschap is multi-sensorisch, maar wanneer er gesproken wordt over een landschap in de tekst, bedoelt de schrijfster vooral het visueel gedeelte. Echter het visuele aspect van het landschap is zeer veranderlijk. Het is onvoorspelbaar. Het weer, atmosferische effecten, seizoenen en geologische factoren bepalen heel sterk de verschillen die het landschap op een bepaald tijdstip vertoont. Bij het toevallig naast elkaar leggen van twee foto's werd dit fenomeen duidelijk. Afbeelding 38 en 39 op volgende pagina tonen de kapel, beiden gefotografeerd op een ander tijdstip met een tussenperiode van ongeveer vier maanden. Afbeelding 38 is genomen in de winter rond kerstmis op een regenachtige dag. Afbeelding 39 daarentegen is genomen in de lente op een zonnige dag. De sfeer van beide foto's is dus best verschillend van elkaar. Afhankelijk van deze sfeer kan onze gemoedstoestand verschillend zijn bij een bezoek aan deze plek. Wanneer een individu naar een landschap

kijkt, stilstaand of bewegend, zal de persoon niet enkel cognitief maar ook emotioneel betrokken zijn. Dit laatste vormt de basis van het therapeutisch gevoel dat de natuur ons kan bieden. De auteur vermeldt een onderzoek van Gergely and Watson uit 1996, het 'social biofeedback model'. Er wordt hier gefocust op het proces tussen een kind en de verzorgende waarbij het kind zijn emotionele expressie wordt gereflecteerd door de verzorgende op een manier waarop het kind zijn eigen emoties ziet en kan controleren. De verzorgende wordt een spiegel voor 'the self' van het kind. Dit idee wordt vertaald naar een landschap die als spiegel dient van de emotionele staat van zijn bezoeker en hierbij een gunstig effect biedt op het mentale proces. In de tekst wordt dit proces ook wel 'mentalising' genoemd. Het landschap kan worden voorgesteld als een quasi persoon waarmee de kijker in interactie is en een relatie ontwikkelt met het potentieel om het emotionele bewustzijn en de empathische capaciteit te verhogen. Het idee dat het landschap het gezicht van de natuur is, blijkt uit de Romantische of post-Romantische gedachtengang. In deze stroming werd natuur gezien als dat wat zorgt voor ontwikkeling, zelfbewustzijn en identiteit. Romantische kunst werd gelinkt aan het idee van expressie vinden in de natuur als een representatie van de menselijke, spirituele ontwikkeling. Het concept 'mentalising' is essentieel om te begrijpen hoe wij als mens een therapeutische band kunnen ontwikkelen met het omringende landschap. Bij 'mentalising' zoeken we de grens op tussen de realiteit en onze fantasie. We zullen bepaalde verschijningen in de natuur in verband brengen met een bepaald gevoel, we creëren metaforen voor de dingen die we zien. Bijvoorbeeld als we ergens een streep zonlicht op zien schijnen, interpreteren we dit als een zegening. Een donkere lucht interpreteren we dan weer als een voorteken van iets negatiefs. Het individu is zich wel bewust dat er een verschil is tussen het metafoor en de realiteit. De mens weet dat de verschijning van donkere wolken niet écht een slecht teken is.²⁷

Uit de tekst kunnen we concluderen dat tijd doorbrengen in een bepaald landschap therapeutische effecten kan teweeg brengen. Hierbij wordt het duidelijk waarom sommige mensen een sterk gevoel kunnen ontwikkelen door het aanwezig zijn in een bepaald landschap.

4_1_1 Natuur en begraafplaatsen

Bij mijn onderzoek naar het belang van natuur botste ik op een aantal artikels waar men sprak over natuurbegraafplaatsen en de groeiende vraag naar meer groen op de standaardbegraafplaatsen.

Uit het artikel 'Concept natuurbegraafplaatsen' in het tijdschrift Groencontact worden er verschillende elementen over begraafplaatsen en natuur verduidelijkt. Sinds enkele jaren wordt er meer aandacht besteed aan groen op begraafplaatsen. Het plaatsgebrek op begraafplaatsen is een actueel probleem waarmee we vandaag bezig zijn. De grijze begraafplaatsen waar mensen nu enkel naar toe komen om te rouwen, zouden kunnen evolueren in een groene en een zachte recreatiezone. Er wordt geopteerd om een begraafplaats een meer natuurlijker uitzicht te geven en de plek een kans te geven tot ontwikkeling van fauna en flora. De VVOG (Vereniging voor Openbaar Groen) ging in 2012 op zoek naar het idee van 'Groene begraafplaatsen'. Ze bestudeerde verschillende voorbeelden in België die al een eerste stap zette naar de omvorming van de standaard begraafplaats naar een rustige, groene plek. Het concept van een natuurbegraafplaats komt voornamelijk uit Engeland. In 2013 bestonden er al meer dan 250 'natural burial grounds' oftewel 'Woodland burial grounds'. In Duitsland bestaat het concept meer uit een begraafbos. In dit bos kan men de assen in een ecologische urn begraven onder bomen bij een bestaand bos. Een andere optie is dat de urn wordt geplaatst, samen met een nieuwe boom. Ook in Zwitserland en Scandinavië past men dit idee al langer toe.²⁸⁺²⁹

4_1_2 Gedenkbos of urnenbos

In België zijn de natuurbegraafplaatsen nog geen bekend concept en laat de wetgeving niet alles toe. Er worden ondertussen wel al vergelijkbare concepten toegepast in België en Nederland, namelijk een urnen- of gedenkbos. Om de mogelijkheden hiervan te onderzoeken heb ik enkele voorbeelden van zowel in België als in Nederland bekeken.²⁸⁺²⁹

GEDENKBOSSEN

In Overijssel bijvoorbeeld bestaat een "levensbos". De bedoeling van deze plaats is dat je een boom kan planten bij zowel een mooi als een verdrietig moment. Je kan je eigen plekje verwezenlijken waar je opnieuw naar toe kan gaan en waar je belangrijke, dierbare herinneringen kan verzamelen. Het idee achter dit concept prikkelde zodanig mijn nieuwsgierigheid om het mee te nemen voor de realisatie van mijn eigen project. De kapel is nu al een plaats waar mensen naartoe gaan in betere en slechtere tijden. Bovendien zou het een meerwaarde kunnen bieden wanneer de mensen iets meer konden doen met hun emoties en gedachten zoals een boom planten. Op die manier wordt er een plekje gecreëerd wat van hun persoonlijk is, maar welk ze eveneens delen met anderen. Het is een plaats om naar toe te gaan wanneer het even moeilijker wordt of juist wanneer alles goed gaat.³⁰

In Terneuzen, een gemeente in Nederland, kunnen bewoners sinds 2010 een boom planten in het gedenkbos om hun overleden dierbaren te herdenken. Een gedenkbos voelt iets persoonlijker aan dan een begraafplaats. Het bos heeft een grootte van 6.400 m² en er kunnen ongeveer 100 gedenkbomen aangeplant worden zoals fruitbomen maar ook meer duurzame bomen. De nabestaanden mogen kiezen welke soort boom er mag geplant worden in het gedenkbos. Het planten gebeurt meestal tussen september en

Afb 38; Kapel 18 In januari 2018, Bocholt

Afb 39: Kapel 18 in april 2018, Bocholt

maart zodat men de gezondheid van de boom kan verzekeren. De nabestaanden mogen de boom niet zelf planten. Deze taak wordt uitgevoerd door een medewerker. De aanplanting mag wel gecombineerd worden met een ceremonie. Natuurlijk kan het verstrooien van de assen in het plantgat wel plaats hebben alvorens de boom geplant wordt. In dit gedenkbos kunnen de nabestaanden hun boom herkennen door een uniform plaatje ontworpen door de gemeente. De tekst die op het plaatje aangebracht wordt, mag zelf bepaald worden. De uniformiteit is er om het natuurlijk karakter van het bos zoveel mogelijk te behouden. Om deze reden mogen er ook geen bloemen, knuffels of kaarsen bij de boom geplaatst worden.³¹

In Kerkrade te Nederland kan je een bestaande boom adopteren omwille van een bijzondere gebeurtenis. Deze gebeurtenis kan naast een overlijden, een geboorte van een kind of huwelijksaangelegenheid zijn. In dit geval wordt het bos een levensbos genoemd en gaat het over vasthouden van een bepaalde herinnering. Als inwoner kan je kiezen tussen verschillende soorten bomen waaronder ook fruitbomen. Op de website van Kerkrade kan men de symboliek van de te kiezen bomen opzoeken.³²

URNENBOSSEN

Het afscheidscentrum Heimolen in Sint-Niklaas heeft sinds enkele jaren een begraafbos. Op een totale oppervlakte van 4,5 ha werden 200 lindebomen geplant. Rond elke lindeboom kan men vier biologisch afbreekbare urnen begraven. De urnen worden anoniem begraven waardoor dit concept een belangrijk onderscheid maakt. Je kan geen gedenkteken plaatsen bij de boom. Om hier een alternatief voor te bieden kan men wel een gedenkkei plaatsen op een centrale plaats in het park. Interessant is de vergelijking die men hierbij gebruikt: "recht op vergeten tegenover recht op herinnering". Rondom de geplante lindebomen zijn wandelpaden gecreëerd, deze leiden tot een grote grasvlakte die voor een deel dienst doet

als strooiweide, waar men enkel anoniem assen kan verstrooien. Verder is er nog een kleine afscheidsruimte ontworpen met onder andere kastanjehout.²⁹⁺³³

In de deelgemeente Oekene van Roeselare is sinds 2015 een urnenbos aangelegd. Een bestaand bosje van 40 are is toen getransformeerd naar een betreedbaar bos via een aangelegd wandelpad. In dit bosje kunnen urnes begraven worden. Afhankelijk van een concessie zal de begraafplaats aangeduid worden met een zwerfsteen. Wanneer de familie kiest voor het begraven zonder een concessie zal de overledene op een anonieme plaats begraven worden en zal hierbij geen zwerfsteen aangebracht worden. Kiest de familie wel voor een concessie dan wordt eerst de plek van begraven bepaald en hierbij een zwerfsteen aangebracht waar men de naam in kan graveren. Er kan gekozen worden voor een concessie van 30 of van 60 jaar. Aan de inkom van dit bos wordt een monument geplaatst waar de naam van de overledene kan worden aangebracht. In het bos zelf mogen geen versieringen zoals bloemen worden achtergelaten. De nabestaanden mogen wel iets plaatsen bij het monument.²⁹

Het urnenbos in Eeklo is een speciaal ontworpen zone met 58 zomereiken. De plek is afgesloten van zijn omgeving om de intieme sfeer van de plek te behouden. Net zoals in Sint-Niklaas zijn er rond elke boom vier plaatsen voorzien voor het begraven van een urne of zelfs rechtstreeks de assen van de overledene. De urne of assen worden in de grond begraven en afgedekt met een arduinen tegel van 50 op 50 cm. Echter zijn versieringen bij de begraafplek weer verboden.²⁹

Het laatste voorbeeld bevindt zich in Ronse. Het concept verloopt hier anders dan de vorige voorbeelden. Het urnenbos is niet toegankelijk voor zowel de nabestaanden als voor andere bezoekers. Verder wordt het bos ook zo min mogelijk onderhouden om het bos minimaal te verstoren. Bovendien kunnen in dit urnenbos enkel biologisch afbreekbare urnen begraven worden. De locatie wordt

Afb 40: Levensbos Overijssel, Nederland

Afb 41: Heimolen Sint-Niklaas, België

Afb 42: Urnenbos Oekene, België

Afb 43: Urnenbos Eeklo, België

bepaald door het personeel en is onbekend voor de nabestaanden. Logischerwijze worden er dus ook geen gedenktekens geplaatst in het bos.²⁹

---

²⁶ Van Trigt, A., Van Koppen, K., & Schanz, H. (2003). *Spirituele waarden van natuur*. *Landschap : tijdschrift voor Landschapsecologie en Milieukunde*, 155 - 163

²⁷ Rose, E. (2012). *Encountering place: A psychoanalytic approach for understanding how therapeutic landscapes benefit health and wellbeing*. Elsevier.

²⁸ Abeels, K. (2013). *Concept natuurbegraafplaatsen*. *Groencontact*, 39 (1), 10-15

²⁹ De Wael, J. (2015). *Natuurlijk begraven*. *Groencontact*, 41 (5)

³⁰ Landschap Overijssel. (z.j.). *Plant een boom in het Levensbos!*, via <http://www.landschapoverijssel.nl/plant-een-boom-in-de-gedachtenishoek-en-steun-daarmee-ook-de-natuur-op-de-lemelerberg>

³¹ Uitvaart. (2010). *Nabestaanden mogen boom planten in gedenkbos*, via <https://www.uitvaart.nl/nieuws/nabestaanden-mogen-boom-planten-in-gedenkbos/23191>

³² Gemeente Kerkrade. (z.j.). *Levensbomenbos Kerkrade*, via https://www.kerkrade.nl/wonen-en-leven/projecten_3199/item/levensbomenbos-kerkrade_1588.html

³³ GroenPlus. (2017). *Begraafbos Sint-Niklaas* [Colloquium]

4_2 Inspirerende concepten

Om de nodige inspiratie te verzamelen voor mijn ontwerp heb ik enkele case study's bestudeerd met de bedoeling hier iets uit te leren om vervolgens mijn concept en ontwerp tot een goed einde te brengen. Elke case study omvatte zeker iets wat me aansprak in verhouding tot het beoogde concept.

4_2_1 Klaagmuur

Omdat de kapel nog steeds dagelijks gebruikt wordt om bijvoorbeeld een kaarsje aan te steken omwille van eender welke reden, leek het mij boeiend om hierover meer te weten te komen. De kapel moet een plaats blijven waar mensen iets waardevol kunnen achterlaten. Hieruit blijkt enkele raakpunten met de klaagmuur, waar mensen iets achterlaten op een krachtige plek.

De klaagmuur, die ook wel de Westmuur genoemd wordt, bevindt zich in Jeruzalem. Het is de meest heilige plek op aarde waar Joden naartoe komen. Deze muur is een overblijfsel van de grote Joodse Tempel. Jeruzalem zelf en de grote tempel werden in het jaar 70 vernield door de Romeinen.³⁴ De klaagmuur was een deel van het plateau onder de Tweede Tempel dat de vernieling heeft overleefd. Dit was de westelijke zijde van de tempel. Elk jaar wordt de vernieling van de tempel herdacht op de negende dag van de joodse maand 'Av'. De muur werd de klaagmuur genoemd omdat vele mensen naar de muur toekwamen om het verlies van de muur te berouwen.³⁵ De muur wordt gezien als een van de meest heilige plekken voor de Joden. De bezoekers van de muur bidden bij de muur omwille van de aanwezigheid van het goddelijke. Joden en toeristen met eender welk geloof bezoeken jaarlijks deze muur. Deze wordt dan ook gezien als het oor van God.³⁴ De bezoekers kunnen hun verdriet of hun gevoel neerschrijven op kleine stukjes papier.

De papiertjes worden "tztzels" genoemd en worden in de barsten van de muur gestoken.³⁶ Twee maal per jaar haalt men deze briefjes uit de muur. Ze worden dan samen op de Olijfberg begraven.³⁴

Afb 44: Klaagmuur, Jeruzalem

³⁴ Lenders, H. (2012). *De Klaagmuur*. via <http://www.geschiedenisbeleven.nl/de-klaagmuur/>

³⁵ Kochav, S. (1995). *Israël - De betovering van het heilige land*.

³⁶ Wolfelt, A. D. (2009). *Healing your grieving soul - 100 spiritual practices for mourners*. Colorado Companion press.

4_2_2 Skogskyrkogården

Skogskyrkogården is een bosbegrafplaats in Zweden. Sinds 2013 is de plek opgenomen op de Unesco werelderfgoedlijst door de unieke combinatie van natuur en architectuur.¹ Architect Gunnar Asplund en Sigurd Lewerentz hebben op deze plek een begraafplaats gecreëerd waar het design van landschap en gebouwen perfect gecombineerd werd. In 1912 wonnen de architecten een wedstrijd met dit ontwerp.³⁷⁺³⁸ Wanneer je doorheen de inkom van Skogskyrkogården wandelt, passeer je een pad tussen twee muren. Links steunt een stukje muur op vier zuilen waarlangs water sijpelt. Het pad dat naar het grasveld loopt, helt lichtjes omhoog. Je kijkt onmiddellijk uit op het grote kruis gemaakt van graniet. Deze elementen zorgen voor een overgang van het alledaagse leven naar een wereld van rouw en hoop.³⁹ Het kruis is niet bedoeld als religieus symbool maar als teken voor de cirkel van het leven en de dood.⁴⁰ Als je het pad verder volgt, vind je links het columbarium van Asplunds' crematorium. Het pad komt uit op een monumentale hal. Deze doet dienst als een centrale ruimte waar meerdere routes op uit komen.³⁹ Hier tegenover ligt het meditatiebos, Almhöjden. Je bereikt het bos door een lange trap te beklimmen. Deze trappen worden naarmate je stijgt steeds minder hoog zodat de rouwende bezoekers het minder moeilijk hebben om boven te geraken. Het meditatiebos is een ontwerp van Lewerentz.³⁹⁺⁴⁰ Op dit moment heeft de bezoeker nog geen graven gepasseerd. Hiervoor hebben de architecten pas plaats voorzien op het achterste deel van de site. De graven zijn geordend in een dennenbos waarvan de bodem bedekt is met gras. Uiteindelijk hebben de architecten geopteerd om de graven zo zorgvuldig mogelijk tussen de dennen te plaatsten. Om het natuurlijke karakter van het bos te garanderen mogen de graven niet overmatig gedecoreerd worden. De graven moeten kunnen opgaan in het dennenbos.³⁹ Het ontwerp van de begraafplaats moet respect hebben voor de natuurlijke vorm van het landschap. De natuurlijke vorm van de grindgroeven moeten zoveel mogelijk gebruikt worden om valleien en dalen te creëren.

In 1920 was het ontwerp klaar. De intentie van de architecten was om het landschap zo open mogelijk proberen te houden. Als gevolg hiervan werden de graven niet in perfecte rijen geplaatst en niet alle paden werden bewust aangelegd. De architecten hebben de planten wel op een doordachte manier aangeplant om de rouwende bezoekers zoveel mogelijk steun te bieden.³⁷⁺³⁸

De eerste kapel van Skogskyrkogården, de Woodland Kapel, is gebouwd in 1920. Het eerste ontwerp van Asplund was een kerk van steen. Een stenen kerk was echter te duur. Daarom liet hij zich, voor zijn nieuw ontwerp, inspireren door een trouwfeest welk plaats had in Denemarken op het eilandje Møn. De gebouwen en hun omgeving vormden de aanzet om een simpele, houten kapel te ontwerpen, omringd door bomen. De kapel is geplaatst in een bosje van sparren die omringd zijn door een lage muur van beton. Binnen deze muur zorgt de dichte begroeiing van de bomen voor een insluiting van de kapel. Hiermee heeft Asplund een overgang verwezenlijkt van een open landschap naar een donker bos. De bezoekers verlaten dit open landschap via een donkere poort. Het bos moet de rouwende bezoekers voorbereiden op het afscheid. Wanneer de rouwende mensen de kapel verlaten, opent het bos zich als het ware zodat de mensen naar het werkelijke leven kunnen terugkeren. Van ver lijkt de kapel een houten piramide, met een zwart dak, die verborgen lijkt te staan tussen de omringende bomen. Haar volume moet zich nederig kunnen opstellen te midden van het omringende bos. Het gebouw werd bewust niet hoger gebouwd dan zijn omringende bomen, zodat de kapel één wordt met zijn omgeving. Het piramidedak steunt op twaalf zeer dunne zuilen waardoor de kapel des te meer opgaat in het dennenbos. Het lijkt bijna een abstracte spar. Terwijl we buiten een puntdak zien, komen we binnen een lichte, ronde koepel tegen waarlangs indirect licht naar binnen straalt. Het licht wat binnen komt, valt exact op de plek waar de kist staat. De enige versiering in de kapel bevindt zich op het dak boven de inkom. Het is een beeldje van Carl Milles' little Angel of Death. Het ontwerp van Asplund verbindt

Afb 45: Columbarium in Skogskyrkogården, Zweden

Afb 46: Begräfbos in Skogskyrkogården, Zweden

Afb 47: Skogskyrkogården, Zweden

Afb 48: Skogskyrkogården, Zweden

de twee werelden van het hier en nu met het hiernamaals.³⁹⁺⁴¹⁺⁴²

De tweede kapel, de Opstandingskapel, is gebouwd van 1921 tot 1925. Deze kapel is een ontwerp van Lewerentz.³⁹

Er zijn op de site nog drie andere kapellen te vinden, deze horen bij het crematorium. We ontdekken daar twee kapellen genaamd 'Geloof' en 'Hoop'. Het Heilige Kruis dient als derde kapel. De drie kapellen zijn voltooid in 1940.⁴⁰

Natuur is hier een heel belangrijk element. De manier waarop de Woodland Kapel opgenomen wordt door het donkere dennenbos en de manier waarop de graven geplaatst worden, lijken ze deel uit te maken van het bos. Het zijn nu net deze elementen uit de bosbegraafplaats welke deze plek zo uniek en bijzonder maken. Deze link met de natuur is een belangrijk aspect wat mij in dit voorbeeld inspireert. Dit project toont op een indrukwekkende manier aan hoeveel invloed het kan hebben op het gevoelsleven van de mens. Er zijn verschillende overgangen gemaakt van een open sfeer naar een intieme sfeer, wat de rouwende mensen kan helpen om zich gemakkelijker aan te passen aan datgene wat gaat volgen. De paden doorheen de site zijn allemaal aangelegd met natuursteen. De kleine waterpartijen en meertjes vullen het beeld aan. De volledige plek voelt natuurlijk aan.

---

³⁷ van Eimeren, M. A. C. (2013). *(Eeuwige) Rust en Ontspanning: Van begraafplaats naar begraafpark* (masterthesis)

³⁸ Mirabelli, J. (z.j.). *The Romantic Naturalism of Sweden's Woodland Cemetery*, via <https://mysendoff.com/2013/06/the-romantic-naturalism-of-swedens-woodland-cemetery/>

³⁹ Timmerman, P. *SKOGSKYRKOGÅRDEN*. Kunst en Wetenschap.

⁴⁰ Werelderfgoedfoto's. (z.j.). *Skogskyrkogården*, via <https://www.werelderfgoedfotos.nl/nl/fotos/50-skogskyrkogarden.html>

⁴¹ Archiweb. (z.j.). *Woodland Chapel*, via <https://www.archiweb.cz/en/b/lesni-kaple>

⁴² Skogskyrkogården. (2015). *Woodland Chapel*, via <https://skogskyrkogarden.stockholm.se/in-english/architecture/buildings/woodland-chapel/>

Afb 49: Woodland Chapel in Skogskyrkogården, Zweden

Afb 50: Woodland Chapel in Skogskyrkogården, Zweden

4_2_3 Hortus conclusus

Als gevolg van mijn grondige analyse naar landschap en natuur kwam ik op het idee van een hortus conclusus. Omdat hier gesproken werd over het landschap en het afschermen van een deel van dit landschap leek het mij boeiend om dit verder te onderzoeken.

Bij een hortus conclusus wordt er een tuin gecreëerd die het landschap in zich opneemt en zich tegelijkertijd afzondert van dat landschap. De omsloten tuin is een plek waar de natuur zowel afgezonderd wordt als meer aanwezig wordt gemaakt. Het is er rustig, stil en geïsoleerd van de luidruchtige wereld. Een tuin hoort bij een landschap maar ook bij architectuur. Immers sinds lange tijd blijkt een tuin een concept in de samenleving te zijn. Drieduizend jaar geleden creëerde men al tuinen zoals bijvoorbeeld in Egypte. Ze bevonden zich vaak binnen ommuurde plaatsen waar je fruitbomen, vijvers en plekken om even uit te rusten kon terugvinden. De hortus conclusus uit de middeleeuwen heeft deze traditie overgenomen en vertaalt naar zijn eigen context. De eerste omheiningen werden gecreëerd om de tuinen te beschermen. Hierdoor werd het onderscheid zichtbaar tussen binnen en buiten. Een verschil tussen een open plek en het wild. Meestal werd er als omheining gebruik gemaakt van een muur. Binnen deze omheining werd een tuin gecreëerd met zijn eigen context ten opzichte van de omgeving. De beslotenheid van deze tuin werd benadrukt omdat het enige zicht gericht was op de oneindige hemel. Op deze manier werd er een binnen- en buitenwereld gecreëerd.⁴³

Na de Middeleeuwen verandert geleidelijk de relatie tussen mens en natuur. Men beschouwt de natuur niet meer als een vanzelfsprekendheid, maar als iets naar waar men onderzoek kan doen. Men kan de structuren en materialen die de natuur biedt, gebruiken om dichterbij een goddelijk resultaat te komen. De hemel wordt als iets goddelijks gezien. Bij de gewone omsloten tuin

wordt de hemel ook het enige zicht. Om deze reden zijn er na de Middeleeuwen varianten ontstaan op de gewone hortus conclusus. De oneindigheid van de aarde wordt terug meer waarneembaar. De tuin wordt hier dus niet enkel naar de hemel gericht maar ook naar buiten toe. Een interessant alternatief op de omsloten tuin is de opening waarbij het panorama als tuinwand zal dienen. Oneindigheid werd hierbij een belangrijk begrip. De abstracte hemel is niet meer het enige wat we zien maar ook het tastbare aardoppervlak wordt hier bij betrokken. De verticale beleving wordt uitgebreid naar ook een horizontale ruimtebeleving. In tegenstelling tot het verticale zicht, kan het horizontale zicht gemanipuleerd worden. Door het creëren van perspectief kan de ruimte beheerst worden. Het standpunt van de kijker en het beeld wat hij ziet is afhankelijk van elkaar. Dit verschijnsel verandert de verhouding tussen mens en natuur. Het verbindt de natuur met het stedelijke leven. Het zijn voornamelijk de gebouwen die het nieuwe perspectief creëren in het landschap.⁴³

In de tekst 'The Reflection Garden as a Condensation of the Genius loci' van Saskia Irene De Wit was een interessant citaat te vinden over 'de tuin'.

"Within the boundaries of the garden, a designer takes in and transforms a selection of the material aspects of the genius loci—water, earth, planting. The selection is displayed, specified, and magnified, while the garden itself withdraws from the context. This "magnifying of the site" creates a tension between the continuity of the landscape and the fragment that is displayed in the garden."⁴⁴

De verwijzing van de genius loci die bepaald wordt door het water, de aarde en de planten deed me onmiddellijk denken aan de locatie waar Kapel 18 zich bevindt. Het landschap dat opgenomen wordt bij de kapel, zal ingrediënten uit zijn omgeving gebruiken en deze zouden vervolgens de genius loci van de kapel kunnen versterken.

Als voorbeeld voor de hortus conclusus heb ik het paviljoen van Zumthor gekozen. Het paviljoen is gemaakt voor 'The serpentine gallery pavilion' in Londen. De Serpentine Gallery omvat vier expositieruimtes die zich bevinden in een oud thee huis uit 1993. Sinds 2000 dient het aangelegen grasveld als een vijfde expositieruimte. Elk jaar in de zomer wordt er een paviljoen gebouwd door een gekozen architect. Na de zomer wordt dit paviljoen terug afgebroken. De gekozen architect heeft op het ogenblik van de vraag nog geen projecten in het Verenigd Koninkrijk voltooid. De bedoeling van "De Serpentine Gallery" is internationaal bekende architecten introduceren bij het Engelse volk. Het concept doelt op het promoten van de hedendaagse architectuur. Terwijl projecten meestal worden voorgesteld met tekeningen, maquettes, 3D-beelden of foto's gaat men hier meteen over naar een architecturale voorstelling.⁴⁵ In 2011 bouwde Peter Zumthor zijn paviljoen, dat volledig werd geconstrueerd in lichtgewicht hout. Zijn ontwerp gaat terug naar het concept van de hortus conclusus, een omsloten tuin.⁴⁶ Zumthor houdt niet alleen rekening met louter het architecturale aspect, maar ook de beplanting speelt een noemenswaardige rol in zijn ontwerp. Tijdens de realisatie van zijn concept wordt het paviljoen ingewikkeld met gaas en bedekt met een pasta en een zandmengsel in een zwarte kleur. Via verschillende ingangen kom je in een donkere gang die de overgang naar de tuin inluidt, waar nu en dan een straal natuurlijk licht binnenvalt.⁴⁷ Wanneer je uiteindelijk de tuin bereikt wordt je overweldigd met een gevoelsgevoel van de overgang van de drukke wereld naar de intieme tuin. De tuin is volledig afgeschermd van het lawaai en de onaangename geuren van de stad. Je kan er even gaan neerzitten, rondwandelen of gewoon de tuin appreciëren. De tuin binnen Zumthors' paviljoen is ontworpen door Piet Oudolf. Het ontwerp moest de bezoekers de tijd geven om te relaxen, te observeren en hen de kans te geven om juist wel of niet met elkaar te communiceren.⁴⁸

Juist die afscherming van de drukke wereld is wat mij aanspreekt in

het vooruitzicht van het beoogde concept. Net zoals in het ontwerp van de Woodland Kapel werkt de architect met een overgang waarbij je van een open plek naar een intiemer oord wordt geleid. Het doel van mijn ontwerp is om eenzelfde intieme plek te creëren op het gegeven landschap wat deze architecten ook nastreefden.

---

⁴³ Aben, R., & de Wit, S. (1998). *De omsloten tuin*. Rotterdam: Uitgeverij 010.

⁴⁴ De Wit, S. I. (2011). *Articulating the Site: The Reflection Garden as a Condensation of the Genius Loci*. NORDIC - Journal of Architecture.

⁴⁵ Heerkens, F. (2008). *Montañas y música: van expo paviljoen naar conservatorium*. (masterthesis)

⁴⁶ Basulto, D. (2011). *Serpentine Gallery Pavilion 2011 / Peter Zumthor*, via <https://www.archdaily.com/146392/serpentine-gallery-pavilion-2011-peter-zumthor>

⁴⁷ Jayme db. (2011). *peter zumthor: serpentine pavilion now complete*, via <https://www.designboom.com/architecture/peter-zumthor-serpentine-pavilion-now-complete/> (geraadpleegd op 27 februari 2018)

Afb 51: Serpentine Gallery Paviljoen van Zumthor in 2011, Londen

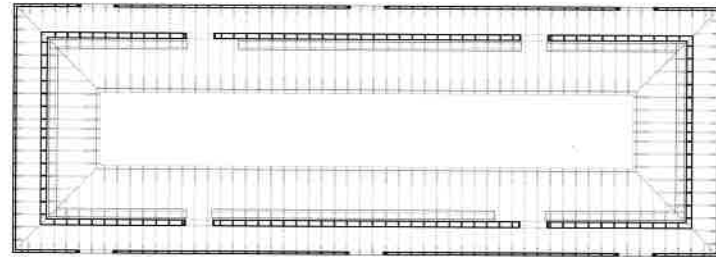
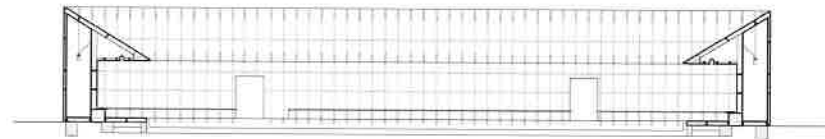
Afb 52: Serpentine Gallery Paviljoen van Zumthor in 2011, Londen

Afb 53: Serpentine Gallery Paviljoen van Zumthor in 2011, Londen

Afb 54: Serpentine Gallery Paviljoen van Zumthor in 2011, Londen

Afb 55: Serpentine Gallery Paviljoen van Zumthor in 2011, Londen

5_Conclusie

Mijn masterscriptie begint met de onderzoeksvraag *“Hoe kan een ingreep toegevoegd worden aan een kapel waardoor bezoekers hun intenties en gebeden op een gepaste wijze kunnen achterlaten?”*. Om hier op te kunnen antwoorden, ben ik begonnen met een uitgebreid, historisch onderzoek van Kapel 18 en haar omgeving. Vervolgens heb ik de genius loci van de plek bestudeerd aan de hand van een filosofische tekst van Iris Brook. Daarna ben ik een wetenschappelijke studie gaan doen naar het effect van deze plaats op de gemoedstoestand van de mens. Tenslotte heb ik drie case study's uitgekozen die mij zouden kunnen inspireren om een geslaagd ontwerp te kunnen afleveren, een ontwerp dat hoort bij de genius loci van deze specifieke locatie. Naar aanleiding van mijn analyse heb ik een concept kunnen ontwikkelen dat zo goed mogelijk past op deze plek.

De eerste aanzet naar een nieuw concept is het feit dat de kapel al meer dan 400 jaar toegewijd is aan Onze-Lieve-Vrouw van alle Nood. Al zolang de mensen van Bocholt zich kunnen herinneren, gaan de mensen naar Kapel 18 voor troost en steun. Ze kwamen opnieuw en opnieuw naar de kapel om er de hulp van Maria te vragen. Doorheen het leven komen we verschillende soorten moeilijkheden tegen. Vroeger werd er vaak een kaarsje gebrand als een soort van ritueel om met die moeilijkheden te kunnen omgaan of om steun te vragen voor iemand anders. Ook nu wordt dit vaak gedaan omwille van verscheidene redenen zoals: een moeder van een student om goede punten te halen of voor een familielid of een zieke kennis. Regelmatig wordt er ook een noveenkaars aangestoken, door zowel gelovigen als niet-gelovigen om hun dierbare overledene te herdenken. Vele mensen zijn duidelijk nog

op zoek om steun te vinden in hun verdriet. Voor ieder van ons is dat verdriet persoonlijk waardoor elk individu hier op zijn eigen manier mee omgaat. Ik kan mij wel voorstellen dat tegenwoordig minder mensen troost vinden in het branden van een kaars. Wat wel vaak uniform blijkt te zijn in dit gegeven, is de aanwezigheid van de natuur zoals eerder onderzocht.

Uit de verschillende bestudeerde case study's valt zeker inspiratie te halen die dit concept kan ondersteunen zodat de reeds bestaande charme van de kapel opnieuw herleefd wordt. De kapel kan hierbij nog een meer belangrijke plaats innemen dan het nu al is. Mensen die zich nu misschien niet geroepen voelen om de kapel te bezoeken, vinden in de uitbreiding van het concept misschien wel een of andere manier van troost. Het nieuwe concept omvat dus het oude met een extra toevoeging zodat alle bezoekers op een gepaste wijze hun emoties kwijt kunnen. Kapel 18 zal zijn oorspronkelijke functie blijven behouden en zal bijgevolg nog steeds bezocht kunnen worden voor alle gelegenheden. Maar om aan de onderzoeksvraag te voldoen, zal het een plek worden waar de bezoekers iets waardevol kunnen achterlaten. Dit vernieuwd concept zal zich vormen tot verschillende toepassingen. Een eerste ingreep wordt de toevoeging van een aparte wand binnen in de kapel, waar de bezoekers hun gevoelens, gedachten of herinneringen kunnen achterlaten. Deze ingreep gaat verder dan enkel het aansteken van een kaars. Elke bezoeker kan zijn waardevolle gedachten op een velletje papier schrijven en in de groeven van de muur steken. Deze gedachtenmuur kan aan de bezoekers de mogelijkheid bieden om met bepaalde situaties of gedachten om te gaan.

In een columbarium laten bezoekers ook iets waardevol achter, namelijk hun dierbare overledene. Om deze reden leek het mij een logische beslissing om de kapel uit te breiden met een columbarium. Uit mijn analyse kan afgeleid worden dat begraafplaatsen steeds te klein zijn en dat nabestaanden zoeken naar een waardevolle plek om hun dierbare te kunnen achterlaten. Hierbij wou ik zeker het positieve gevoel van troost, die de natuur ons kan bieden, meenemen. Dit laatste is zeker een argument om het mooie landschap en zelfs de tuin te betrekken bij mijn ontwerp van het columbarium.

Uit mijn analyse van een aantal artikelen in hoofdstuk vier blijkt dat de laatste jaren meer en meer mensen eerder op zoek gaan naar een natuurlijke manier van begraven. Zoals voorheen reeds vernoemd zijn er al verschillende jaren natuurbegraafplaatsen te vinden in andere landen. Het milieu wordt steeds belangrijker. Mensen denken na over het milieu, zelfs bij de regeling van hun uitvaart. Een natuurlijkere begraafplaats geeft de nabestaanden een mooiere plek om hun dierbare te herdenken, een plek die hen uitnodigt om herinneringen op te halen en tot rust te komen. Tijdens mijn onderzoek intrigeerde me twee grote concepten, welke toegepast worden in de plaats van een natuurbegraafplaats, namelijk een gedenkbos of een urnenbos. Beiden zijn interessant voor mijn ontwerp en een combinatie van deze twee toepassingen vormt voor mij een ideaal concept. Omdat de bestaande site nu een lege vlakte is, moeten de bomen nog aangeplant worden. Dit geeft mogelijkheden namelijk om de aanplanting door de bezoekers zelf te laten doen. Hierbij kunnen ze dan de as of een biologisch afbreekbare urne bij het planten van de boom begraven. Een 'zwerfsteen' die opgaat in de natuur, maar wel aangeeft voor welke overledene deze boom aangeplant is, zal hier bij geplaatst worden. Net zoals op een normale begraafplaats of columbarium wordt er een concessie vastgesteld. Een vaste periode kan worden bepaald. Wanneer deze periode verloopt kan een nieuwe urne bij

de boom begraven worden en wordt de "zwerfsteen" vervangen. Het bos zal toegankelijk blijven voor alle bezoekers via een specifiek aangelegd wandelpad doorheen het bos.

6_Ontwerp

Zoals te zien op deze luchtfoto bevindt Kapel 18 zich in een landelijke omgeving. Om het ontwerp voldoende ruimte te geven zich te ontwikkelen, heb ik besloten het achterste landbouwveld mee te transformeren. Het aangeduide oppervlak op de kaart zal de volledige site van ontwerp afbakenen. Het openbare tuintje voor de kapel blijft ook betrokken bij de site.

Afb 56: Luchtfoto omgeving Kapel 18, Bocholt

Afb 57: Pad achter Kapel 18, Bocholt

Afb 58: Kapelbeek die onder Zuid-Willemsvaart verder loopt, Bocholt

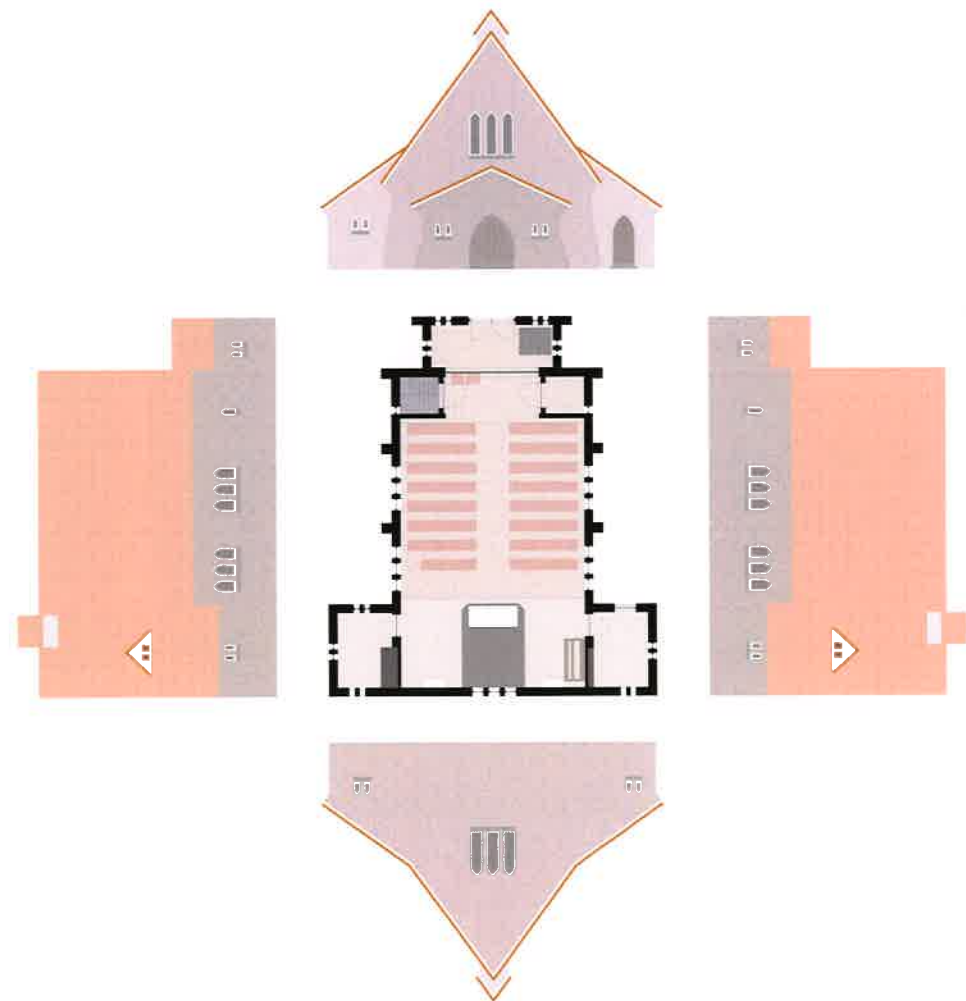

Afb 59: Landbouwweld achter Kapel 18, Bocholt

Afb 60: Kapelbeek en achterkant Kapel 18, Bocholt

Afbeelding 61 geeft de huidige toestand van het gebouw weer. Linksboven bevindt zich een afgesloten ruimte die een trap verhuult die naar het koor boven leidt. De afgesloten ruimte rechts herbergt de verwarmingsketel en het geld voor de kaarsen. De bezoekers kunnen momenteel voor deze kaarsen betalen door de muntjes langs een opening in de muur te duwen tot in deze ruimte. De eerste aparte ruimtes achteraan zijn de sacristie en het portaal. De onderste en linkse ruimte op het plan is de sacristie. Hier staat nog een oude ingebouwde kast waar verschillende soorten gewaden en lakens te vinden zijn. Het wordt momenteel ook gebruikt als opberghok. De rechtse aparte ruimte is eerder een portaal. De verwarmingsketel stond hier vooraleer ze verplaatst werd naar de andere ruimte. Nu wordt de kamer vooral gebruikt voor het bedienen van de verlichting en er bevindt zich tevens een automatisch kloksysteem. Ook wordt deze ruimte momenteel gebruikt als opberghok. Tussen het portaal en altaar staat de originele bank uit de oude kapel.

Afb 61: Plannen huidige toestand Kapel 18, Bocholt

In de kapel zelf vinden we de marmeren wand waar men kleine, opgevouwen papiertjes in de groeven kan steken. Het patroon, gecreeërd in deze wanden, is gebaseerd op houten planken uit een marmerfabriek. Zo een houten plank heeft onder een marmeren plaat, op de snijmachine gelegen. Hierdoor vertoont het hout verschillende snijlijnen. Wanneer deze snijlijnen hun maximum diepte hebben bereikt, wordt deze plaat normaal weggegooid. Ik heb een deel van zo een plaat kunnen recupereren en deze zal dan ook de basis van het patroon zijn in de marmerwand. Nieuwe eikenhout banken vervangen de oude kapelstoelen. Ceremonies voor elke gelegenheid kunnen nog steeds doorgaan in de kapel. Daarom zijn ook de nieuwe banken voorzien van een gleufje waar de kapelboekjes in opgeborgen kunnen worden.

Afb 62: Interieur Kapel 18, nieuw ontwerp

Achter de kapel zal het columbarium te vinden zijn dat via een pad langs de kapel ofwel door een nieuwe doorgang in de kapel toegankelijk zal zijn. De vorm van de galerij die het columbarium onderbrengt, was in de eerste plaats gebaseerd op het paviljoen van Zumthor wat in 2011 in de Serpentine Galleries te vinden was en met andere woorden dus ook op de hortus conclusus. Echter, om de beleving van deze galerij meer in contact te brengen met de omgeving heb ik de vorm meer opengetrokken naar het landschap toe. De galerij zal nog steeds een stuk van het landschap omsluiten en dit is zeker een belangrijke factor voor de ervaring. De galerij opent zich naar zijn omgeving toe omdat deze een belangrijke functie heeft ten op zichte van het concept. Een nieuwe aangelegde vijver zal verderlopen tot tussen de kolommen van de galerij. In de materialisatie van het beton komt opnieuw de houten snijplaat te pas. De muren zullen van beton zijn die bekist wordt met deze gerecupereerde houten platen. Hierdoor ontstaat hetzelfde soort patroon in de muren als dat van de gedachtenmuur.

Afb 63: Exterieur Kapel 18, columbarium, nieuw ontwerp

Het landschap achter de kapel moet een intieme plek worden omwille van zijn nieuwe functie. Het wordt een binnentuin die zich afsluit van de luide buitenwereld. Het urnenbos verspreidt zich over de gegeven oppervlakte van het veld door middel van een aangelegd wandelpad. Omdat elke boom nog geplant moet worden is dit plan een suggestie van de ordening van deze bomen. Het bos zal dus in de loop der jaren nog moeten groeien tot wat het inplantingsplan aangeeft. Bij elke boom kan één urne begraven worden. Deze urne wordt op hetzelfde moment als het planten van de boom in de grond begraven. Deze plek wordt gekenmerkt door een steen, waarin de naam van de overledene gekerft kan worden. Op voldoende tijdstippen wordt er in het bos een moment van rust voorzien, waar de bezoekers de kans krijgen om even te kunnen ontspannen.

Op de vijver komt een paviljoen waar een ceremonie kan plaats vinden. Een kist kan geplaatst worden op dit paviljoen en wanneer hier voor gekozen worden, kan men afscheid nemen op het water.

Afb 64: Inplantingsplan Kapel 18, nieuw ontwerp

Afb 65: Snede Kapel 18, nieuw ontwerp

5_Referenties

WEBSITES

1 Agentschap Onroerend Erfgoed (2016). *Kapel van Veldhoven*, via <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/70710> (geraadpleegd op 8 maart 2018).

2 Kerknet redactie. (2017). *Waarom we van bomen houden (en ze zo vaak in de Bijbel voorkomen)*, via <https://www.kerknet.be/kerknet-redactie/artikel/waarom-we-van-bomen-houden-en-ze-zo-vaak-de-bijbel-voorkomen> (geraadpleegd op 9 maart 2018).

3 Grote Routepaden. (z.j.). *BOCHOLT - LOZEN - BOCHOLT* via <http://www.groteroutepaden.be/nl/pagina/209-1410-1411-1442/bocholt---lozen---bocholt.html> (geraadpleegd op 6 februari 2018).

4 Gemeente Bocholt. (2017). *Vier-toren-route*, via https://www.bocholt.be/Vrije_Tijd/Toerisme/Actief/Fietsen/Routes/Gemeentelijke_fietsroutes/Vier_toren_route (geraadpleegd op 6 februari 2018).

5 Gemeente Bocholt. (2017). *Boerderijenroute*, via https://www.bocholt.be/Vrije_Tijd/Toerisme/Actief/Fietsen/Routes/Gemeentelijke_fietsroutes/Boerderijenroute (geraadpleegd op 6 februari 2018).

6 Toerisme bocholt. (z.j.). *Boerderijenroute kort*, via (<https://www.routeyou.com/nl-be/route/view/4250293/fietsroute/boerderijenroute-kort>) (geraadpleegd op 6 februari 2018).

7 Common Ground. (z.j.). *Local Distinctiveness*, via <https://www.commonground.org.uk/local-distinctiveness/> (geraadpleegd op 4 januari 2018).

8 Landschap Overijssel. (z.j.). *Plant een boom in het Levensbos!*, via <http://www.landschapoverijssel.nl/plant-een-boom-in-de-gedachtenishoek-en-steun-daarmee-ook-de-natuur-op-de-lemelerberg> (geraadpleegd op 27 februari 2018)

9 Uitvaart. (2010). *Nabestaanden mogen boom planten in gedenkbos*, via <https://www.uitvaart.nl/nieuws/nabestaanden-mogen-boom-planten-in-gedenkbos/23191> (geraadpleegd op 27 februari 2018)

10 Gemeente Kerkrade. (z.j.). *Levensbomenbos Kerkrade*, via https://www.kerkrade.nl/wonen-en-leven/projecten_3199/item/levensbomenbos-kerkrade_1588.html (geraadpleegd op 27 februari 2018)

11 Lenders, H. (2012). *De Klaagmuur*. via <http://www.geschiedenis-beleven.nl/de-klaagmuur/> (geraadpleegd op 8 maart 2018)

12 Mirabelli, J. (z.j.). *The Romantic Naturalism of Sweden's Woodland Cemetery*, via <https://mysendoff.com/2013/06/the-romantic-naturalism-of-swedens-woodland-cemetery/> (geraadpleegd op 27 februari 2018)

13 Werelderfgoedfoto's. (z.j.). *Skogskyrkogården*, via <https://www.werelderfgoedfotos.nl/nl/fotos/50-skogskyrkogarden.html> (geraadpleegd op 1 maart 2018)

14 Archiweb. (z.j.). *Woodland Chapel*, via <https://www.archiweb.cz/en/b/lesni-kaple> (geraadpleegd op 1 maart 2018)

15 Skogskyrkogården. (2015). *Woodland Chapel*, via <https://skogskyrkogarden.stockholm.se/in-english/architecture/buildings/woodland-chapel/> (geraadpleegd op 1 maart 2018)

16 Basulto, D. (2011). *Serpentine Gallery Pavilion 2011 / Peter Zumthor*, via <https://www.archdaily.com/146392/serpentine-gallery-pavilion-2011-peter-zumthor> (geraadpleegd op 27 februari 2018)

17 jayne db. (2011). *peter zumthor: serpentine pavilion now complete*, via <https://www.designboom.com/architecture/peter-zumthor-serpentine-pavilion-now-complete/> (geraadpleegd op 27 februari 2018)

BOEKEN

1 Dreesen, G. (1991). *Kapel Van Veldhoven, Kapel "18"*

2 Schlusmans, F. (2005). *Bouwen door de eeuwen heen: inventaris van het cultuurbezit in België: Architectuur. 19n1: Provincie Limburg, arrondissement Maaseik, Kantons Bree-Maaseik: Monumenten en Landschappen*. Turnhout: Brepols.

3 Kerkhofs, A. (2005). *Bocholt, heden en verleden*.

4 Brook, I. (2000). *Can 'Spirit Of Place' be a guide to ethical building?* In W. Fox (Ed.), *Ethics and the Built Environment: Taylor & Francis Ltd*.

5 Levine, M. P. (1996). *A Non-Theistic Concept of Deity*. Oxford University Press.

6 Wolfelt, A. D. (2009). *Healing your grieving soul - 100 spiritual practices for mourners*. Colorado Companion press.

7 Kochav, S. (1995). *Israël - De betovering van het heilige land*. Veltman Uitgevers B.V.

8 Aben, R., & de Wit, S. (1998). *De omsloten tuin*. Rotterdam: Uitgeverij 010.

ARTIKELS

1 Geutjens, M. (1950). *O.L. Vrouw van alle Nood te Bocholt*. Het Belang Van Limburg.

2 Geutjens, M. (1950). *Plechtige Inzegening van O.LV.-Kapel te Bocholt*. Het Belang Van Limburg.

3 Voeten B. (2016). *Betekenis van de Linde op het boerenerf*

4 De Cleene, M. (2002). *Rituele planten in de volkscultuur. Oost-Vlaamse Zanten: Tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen*, nr 2, 86-101

5 Van der Linden, G. (2010). *Een oude knar op krukken : de restauratie van een berschermd lindeboom in Avekapelle*. M&L, 29 (4), 12-20.

6 Timmerman, P. *SKOGSKYRKOGÅRDEN*. *Kunst en Wetenschap*.

7 Van Tright, A., Van Koppen, K., & Schanz, H. (2003). *Spirituele waarden van natuur*. *Landschap : tijdschrift voor Landschapsecologie en Milieukunde*, 155 - 163

8 Rose, E. (2012). *Encountering place: A psychoanalytic approach for understanding how therapeutic landscapes benefit health and wellbeing*. Elsevier.

9 Abeels, K. (2013). *Concept natuurbegraafplaatsen*. *Groencontact*, 39 (1), 10-15

10 De Wael, J. (2015) *Natuurlijk begraven*. *Groencontact*, 41 (5)

11 De Wit, S. I. (2011). *Articulating the Site: The Reflection Garden as a Condensation of the Genius Loci*. *NORDIC - Journal of Architecture*.

ANDERS

1 Kerkbestuur St. Laurentius Bocholt. *Onze-Lieve-Vrouw in alle nood*. [Informatiefolder]

2 Gemeente Bocholt, *Kapel 18* (Kapel van Veldhoven, Rutjenskapel) [Informatiebord ter plaatse]

3 Gemeente Bocholt, *Noodkapel* [Informatiebord ter plaatse]

4 Gemeente Bocholt, *Baileybrug* [Informatiebord ter plaatse]

5 Gemeente Bocholt, *Sluis 18* [Informatiebord ter plaatse]

6 GroenPlus, (2017). *Begraafbos Sint-Niklaas* [Colloquium]

SCRIPTIES

1 van Eimeren, M. A. C. (2013). *(Eeuwige) Rust en Ontspanning: Van begraafplaats naar begraafpark* (masterthesis)

2 Heerkens, F. (2008). *Montañas y música: van expo paviljoen naar conservatorium* (masterthesis)

6_Afbeeldingen

- VB+AB Eigen foto, Shana Schouteden, 2018
- Afb 1: Cuppens W., persoonlijke e-mail, 4 januari 2018
- Afb 2: Cuppens W., persoonlijke e-mail, 4 januari 2018
- Afb 3: Cuppens W., persoonlijke e-mail, 4 januari 2018
- Afb 4: Cuppens W., persoonlijke e-mail, 4 januari 2018
- Afb 5: Eigen foto, Shana Schouteden, 2018
- Afb 6: Eigen foto, Shana Schouteden, 2018
- Afb 7: Eigen foto, Shana Schouteden, 2018
- Afb 8: Cuppens W., persoonlijke e-mail, 4 januari 2018
- Afb 9: Cuppens W., persoonlijke e-mail, 4 januari 2018
- Afb 10: Cuppens W., persoonlijke e-mail, 4 januari 2018
- Afb 11: Hillen J., persoonlijk contact, maart 2018
- Afb 12: Eigen foto, Shana Schouteden, 2018
- Afb 13: <https://www.geopunt.be>
- Afb 14: <https://www.geopunt.be>
- Afb 15: <https://www.geopunt.be>
- Afb 16: <https://www.geopunt.be>
- Afb 17: <https://www.geopunt.be>
- Afb 18: <https://www.geopunt.be>
- Afb 19: Eigen foto, Shana Schouteden, 2018
- Afb 20: Cuppens W., persoonlijke e-mail, 4 januari 2018
- Afb 21: Cuppens W., persoonlijke e-mail, 4 januari 2018
- Afb 22: Eigen foto, Shana Schouteden, 2018
- Afb 23: Eigen foto, Shana Schouteden, 2018
- Afb 24: Hillen J., persoonlijk contact, maart 2018
- Afb 25: Eigen foto, Shana Schouteden, 2018
- Afb 26: Eigen foto, Shana Schouteden, 2018
- Afb 27: Delcampe, (2016). *Bocholt - Sluis 18*, via <https://www.delcampe.be/nl/verzamelingen/postkaarten/belgie/bocholt/bocholt-sluis-18-19-geanimeerd-396834767.html> (geraadpleegd op 6 februari 2018).
- Afb 28: Delcampe. (2015). *BELGIQUE - BOCHOLT - Sluis 18*, via <https://www.delcampe.net/fr/collections/cartes-postales/belgique/bocholt/belgique-bocholt-sluis-18-297632813.html> (geraadpleegd op 6 februari 2018).
- Afb 29: Mapio. (z.j.). *Sluis 18 Bocholt, Zuid Willemsvaart*, via <http://mapio.net/pic/p-122200420/>
- Afb 30: Eigen foto, Shana Schouteden, 2018
- Afb 31: Eigen foto, Shana Schouteden, 2018
- Afb 32: Eigen foto, Shana Schouteden, 2018
- Afb 33: Eigen foto, Shana Schouteden, 2018
- Afb 34: Eigen foto, Shana Schouteden, 2018
- Afb 35: Eigen foto, Shana Schouteden, 2018
- Afb 36: Eigen foto, Shana Schouteden, 2018
- Afb 37: Eigen foto, Shana Schouteden, 2018
- Afb 38: Eigen foto, Shana Schouteden, 2018
- Afb 39: Eigen foto, Shana Schouteden, 2018
- Afb 40: Landschap Overijssel. (z.j.). *Plant een boom in het Levensbos!*, via <http://www.landschapoverijssel.nl/plant-een-boom-in-de-gedachtenishoek-en-steun-daarmee-ook-de-natuur-op-de-lemelerberg> (geraadpleegd op 27 februari 2018)
- Afb 41: GroenPlus, (2017). *Begraafbos Sint-Niklaas* [Colloquium]
- Afb 42: Natuur in je buurt (z.j.) *URNENBOS*, via <http://www.natuurinjebuurt.be/nl-BE/Inspiratie/urnebos-roeselare-oeke-ne> (geraadpleegd op 27 februari 2018)

- Afb 43: Eeklo, (z.j.), *begraafplaatsen*, via https://www.eeklo.be/bestuur_diensten/stadsdiensten/begraafplaatsen (geraadpleegd op 27 februari 2018)
- Afb 44: Lenders, H. (2012). *De Klaagmuur*, via <http://www.geschiedenisbeleven.nl/de-klaagmuur/> (geraadpleegd op 8 maart 2018)
- Afb 45: Werelderfgoedfoto's. (z.j.), *Skogskyrkogården*, via <https://www.werelderfgoedfotos.nl/nl/fotos/50-skogskyrkogarden.html> (geraadpleegd op 1 maart 2018)
- Afb 46: Turtle M. (z.j.), *Skogskyrkogården, The Woodland Cemetery, Stockholm, Sweden*, via <https://www.timetravelturtle.com/skogskyrkogarden-woodland-cemetery-stockholm-sweden/> (geraadpleegd op 27 februari 2018)
- Afb 47: Landezine (z.j.), *Skogskyrkogården by Gunnar Asplund and Sigurd Lewerentz*, via <http://www.landezine.com/index.php/2010/09/skogskyrkogarden/20100915-skogskyrkogarden-by-gunnar-asplund-and-sigurd-lewerentz/> (geraadpleegd op 27 februari 2018)
- Afb 48: Landezine (z.j.), *Skogskyrkogården by Gunnar Asplund and Sigurd Lewerentz*, via <http://www.landezine.com/index.php/2010/09/skogskyrkogarden/skogskyrkogacc8arden-woodland-cemetery-stockholm-12/> (geraadpleegd op 27 februari 2018)
- Afb 49: Eadington S. (2017). *10 Examples From History to Today of Tree Inspired Architecture*, via <http://www.demagazine.co.uk/architecture/10-examples-from-history-to-today-of-tree-inspired-architecture> (geraadpleegd op 27 februari 2018)
- Afb 50: Haus Deko, (2014). *100 Architekten-Häuser-Serie: #4, Erik Gunnar Asplund Und Seinem Haus In Stennas, Hastnasviken, Lison*, via <https://www.hausdekoidee.com/architektur/100-architekten-haeuser-serie-4-erik-gunnar-asplund-und-seinem-haus-in-stennas-hastnasviken-lison.html> (geraadpleegd op 27 februari 2018)
- Afb 51: Basulto, D. (2011). *Serpentine Gallery Pavilion 2011 / Peter Zumthor*, via <https://www.archdaily.com/146392/serpentine-gallery-pavilion-2011-peter-zumthor> (geraadpleegd op 27 februari 2018)
- Afb 52: Basulto, D. (2011). *Serpentine Gallery Pavilion 2011 / Peter Zumthor*, via <https://www.archdaily.com/146392/serpentine-gallery-pavilion-2011-peter-zumthor> (geraadpleegd op 27 februari 2018)
- Afb 53: Basulto, D. (2011). *Serpentine Gallery Pavilion 2011 / Peter Zumthor*, via <https://www.archdaily.com/146392/serpentine-gallery-pavilion-2011-peter-zumthor> (geraadpleegd op 27 februari 2018)
- Afb 54: Basulto, D. (2011). *Serpentine Gallery Pavilion 2011 / Peter Zumthor*, via <https://www.archdaily.com/146392/serpentine-gallery-pavilion-2011-peter-zumthor> (geraadpleegd op 27 februari 2018)
- Afb 55: Birch, A. (2011). *Serpentine Gallery Pavilion by Peter Zumthor*, via <https://www.bdonline.co.uk/technical/serpentine-gallery-pavilion-by-peter-zumthor/5020460.article>
- Afb 56: Google Earth, 2018
- Afb 57: Eigen foto, Shana Schouteden, 2018
- Afb 58: Eigen foto, Shana Schouteden, 2018
- Afb 59: Eigen foto, Shana Schouteden, 2018
- Afb 60: Eigen foto, Shana Schouteden, 2018
- Afb 61: Eigen materiaal, Shana Schouteden, 2018
- Afb 62: Eigen materiaal, Shana Schouteden, 2018
- Afb 63: Eigen materiaal, Shana Schouteden, 2018
- Afb 64: Eigen materiaal, Shana Schouteden, 2018
- Afb 65: Eigen materiaal, Shana Schouteden, 2018

